

HUMANETTEN

[Om HumaNetten](#)
[Tidigare nummer](#)

NUMMER 2
Våren 1998

HumaNetten utges av [Institutionen för humaniora](#), Högskolan i Växjö.

[Kontakt](#)
[Webmaster](#)

ISSN: 1403-2279

INNEHÅLL:

Christina Angelfors, [Simone de Beauvoir i brev och dagbok](#)
Börje Björkman, [Stationssamhället: det moderna Sverige i ett nötskal](#)
Gunilla Byrman, [Korrekturläsning - en ögonöppnare?](#)
Olof Eriksson, [Ett fall av kulturspecifik referens: översättningen till franska av det svenska ordet *lingon*](#)
Olle Larsson, [På resa med prosten i Sunnerbo kontrakt 1749](#)
Elisabeth Wåghäll, [Georg Wickram - the Author Censoring Himself](#)

Debatt:

Jonny Nilsson och **Kenneth Strömberg**, [Vetenskapens gårdsgårdar och slutna rum - Ett bidrag till en förruttnelseprocess och ett nybygge](#)

Aktuellt:

[Växjöforskare startar elektroniskt nyhetsbrev om engelska](#)

Recension:

Peter Aronsson, [En hel värld - i tusen år - i en bok. Recension av Felipe Fernández-Armesto, *Millennium*](#)

Poetiska Punkten: [SUCK](#) av **Bärbel Westphal**

OM HUMANETTEN

[Detta nummers förstasida](#)
[HumaNettens hemsida](#)
[Institutionens hemsida](#)

HumaNetten utges av Institutionen för humaniora vid [Högskolan i Växjö](#).

HumaNetten kom till för att förverkliga ett av målen i institutionens Verksamhetsplan och kvalitetsprogram för läsåret 1997/98, nämligen att göra läsvärda texter producerade vid institutionen tillgängliga för en större läsekrets. **HumaNetten** vill också vara ett forum för recensioner av nyutkommen litteratur och för debatt. **HumaNetten** utkommer höst och vår. Recensioner och debattinlägg infogas löpande i det aktuella numret.

Presumptiva bidrag skickas som Word- eller RTF-dokument till [Börje Björkman](#). Redaktionen förbehåller sig rätten att kvalitetsgranska och refusera insänt material.

© respektive författare. Det är tillåtet att kopiera och använda material ur HumaNetten för forskningsändamål om källan anges. För övriga ändamål kontakta författaren.

Ansvarig utgivare för Högskolans websidor:

Informationschef [Marguerite Nilsson](#)

Institutionens redaktionsråd (fr.o.m. 980101):

Docent [Anne Marie Wieselgren](#) (redaktör)

FD [Christina Angelfors](#)

FD [Gunilla Byrman](#)

Professor [Tuija Virtanen-Ulfhielm](#)

Kontakt:

[Börje Björkman](#)

Webmaster:

[Agneta Fridhammar](#)

Postadress, telefon- och telefaxnummer:

Institutionen för humaniora, Högskolan i Växjö, 351 95 VÄXJÖ

Tel 0470-708000 (vx)

Fax 0470-751888

Simone de Beauvoir i brev och dagbok

Av Christina Angelfors, universitetslektor i franska

[Länk till presentation av Christina Angelfors](#)

Platsen är Paris i april 1980. Jag befinner mig tillsammans med mina vänner i ett oändligt hav av människor som sakta, sakta rör sig framåt. Vi är på väg mot Montparnasse-kyrkogården. Alla är vi medvetna om att det vi nu upplever är ett historiskt ögonblick. Personen för vars skull vi samlats är Jean-Paul Sartre. Den som eventuellt inte tidigare förstått vilken central plats Sartre alltid haft i franskt intellektuellt och politiskt liv får nu upp ögonen. I begravningståget går mestadels unga människor i tjugofem- till trettioårsåldern, människor som alltså känner att Sartre och det han stått för fortfarande angår dem. Stämningen är högtidlig. Det verkar som om alla känner att här finns ett arv att bära vidare.

Nästa scen utspelar sig sex år senare, fortfarande i april månad. Folkmassan är denna gång inte riktigt lika överväldigande. Större delen består av kvinnor. Även nu är vårt mål Montparnasse och kyrkogården där. Ansiktena runt omkring mig präglas av uppriktig sorg och saknad. Med Simone de Beauvoirs bortgång har en förebild för många kvinnor gått ur tiden, en modell för hur man som kvinna kan lyckas med sitt liv.

Ja, så kände jag och många med mig vid den här tiden. Visserligen hade bilden av paret Beauvoir-Sartre fått sig en törn i och med publiceringen, 1983, av Sartres brev till Beauvoir, *Lettres au Castor et à quelques autres*. Brevet bekräftar egentligen endast vad Beauvoir själv sagt i sina memoarer. Både i *Mémoires d'une jeune fille rangée* (1958) och i *La Force de l'âge* (1960) beskriver Beauvoir deras förhållande som klart "ojämlikt": "un mariage morganatique" (1960, I, 25). Med andra ord ett äktenskap mellan en furstlig man och en icke jämbördig kvinna. Beauvoir intar självmant positionen som "den andra" i detta förhållande. Hon beundrar och ser upp till Sartre, vars intelligens hon anser överlägsen hennes egen.

Så länge man som läsare endast hade Beauvoirs egen bild av Sartre att gå efter var man givetvis benägen att dela hennes beundran för denne till synes fantastiske man. Men vad Sartres brev avslöjar är alltså att han i långa stycken, särskilt på det känslomässiga planet, tycks ha varit en ganska vidrig människa, som handskades helt egoistiskt och hänsynslöst med de kvinnor som kom i hans väg. Simone de Beauvoir, som själv svarat för utgivningen av dessa brev, anger i förordet att hon gjort vissa strykningar med hänsyn till tredje person. Den fullständiga brevsamlingen finns deponerad på Bibliothèque Nationale i Paris och är nu tillgänglig för forskare. Av en amerikansk kollega, som gått igenom materialet, har jag fått veta att de strykningar som gjorts alla har till syfte att dämpa den negativa bild av Sartre som avtecknar sig i breven. Ännu har vi alltså inte alla pusselbitar i vår hand. Men jag är ganska övertygad om att vad som än yppar sig kommer förtroendet för Sartre som människa och intellektuell inte heller nu att rubbas. På den punkten kan man konstatera en avgörande skillnad mellan mottagandet av Sartres brev och de mycket negativa reaktioner som publiceringen av Beauvoirs del av brevväxlingen har framkallat.

När Beauvoir gav ut Sartres brev uppfyllde hon på sätt och vis hans egen önskan. I ett samtal de haft några år innan hans bortgång hade Sartre låtit förstå att han såg sina brev som ett levande och direkt vittnesbörd om hans liv och att han alltid skrivit med den baktanken att breven skulle ges ut efter hans död. I förordet till Beauvoirs *Lettres à Sartre* (1990) anger Sylvie Le Bon, Beauvoirs adoptivdotter, liknande skäl till varför hon bestämt sig för att offentliggöra Beauvoirs brev. Simone de Beauvoir påstod alltid själv att hennes

brev kommit bort men medgav att *om* de händelsevis skulle komma tillrätta fick de ges ut efter hennes död. Inga eller mycket få strykningar har gjorts, enligt Le Bon, som menar att det nu är dags att låta människan Simone de Beauvoir träda fram utan mask. Sanningen kräver att allt sägs. För att bilden ska bli fullständig publicerar Le Bon samma år Beauvoirs dagbok från krigsåren 1939-41. De utgör ett komplement till korrespondensen eftersom mer än hälften av breven är skrivna under den här perioden.

Om vi får tro Sylvie Le Bon är det alltså den "sanna", den "verkliga" Simone de Beauvoir som vi får möta i detta självbiografiska material. Men som alla som skolats i "misstankens" hermeneutik vet är den litterära texten ett märkligt fenomen, som tenderar att leva sitt eget liv, att följa sina egna lagar. Särskilt misstänksam bör man nog vara mot texter skrivna i jag-form, som t ex dagböcker. Det vanligaste syftet med att föra dagbok är väl att man vill nå en djupare förståelse av sig själv och sin omvärld genom att dag för dag notera vad som händer en. Detta är också fallet med Simone de Beauvoir. Hon börjar sina anteckningar i september 39, i och med krigsutbrottet, därför att hon är nyfiken på sina egna reaktioner inför den omvälvning som stundar (*Journal*, 77). Normalt sett är en dagbok inte avsedd för någon publik, vilket förmodas präglade uttryck och innehåll. Beauvoirs fall är dock speciellt. För det första tjänar dagboken som underlag för breven till Sartre, som vid denna tid ligger inkallad. För det andra låter hon Sartre direkt ta del av sina anteckningar antingen genom att skicka utdrag eller visa honom dagboken de gånger han har permission. Såväl dagbok som brev har alltså en uttrycklig adressat. Detta menar jag är en viktig faktor att ta hänsyn till om man, som jag, vill försöka analysera fram en bild av Simone de Beauvoir ur detta material. Rousseau, i arbetet med sina *Confessions*, formulerade problemet med självbiografier på följande sätt:

Nul ne peut écrire la vie d'un homme que lui-même. Sa manière d'être intérieure, sa véritable vie n'est connue que de lui; mais en l'écrivant il la déguise; /.../ *il se montre comme il veut être vu, mais point du tout comme il est.* (min kursivering)

En annan aspekt av den här frågan är givetvis om det överhuvudtaget är möjligt för oss att känna oss själva och om vi i så fall kan förmedla denna kunskap till vår omgivning. Vi vet att Sartre senare kommer att formulera en teori om att självkänedom endast är möjlig genom förmedling av den andre, av den andres blick på mig som gör att jag kan se mig själv som ett objekt (*L'Être et le néant*, 1943).

När man sysslar med självbiografiskt material måste man också rent berättartekniskt ta hänsyn till att det berättande "jaget" inte är exakt detsamma som det "jag" som det berättas om. I memoarer kan avståndet mellan dessa båda "jag" vara avsevärt, beroende på personlig utveckling och på hur lång tid som skiljer mellan nu och då. I brev och dagbok är avståndet i princip minimalt men bör inte negligeras.

Korrespondensen mellan Beauvoir och Sartre, Beauvoirs dagbok och Sartres *Carnets de la drôle de guerre*, dvs. hans dagboksanteckningar från perioden september 39 till juni 1940, varav fem publicerades 1983 och en 1995, har gett forskningen mycket nytt och rikt stoff att arbeta med. Vad Simone de Beauvoir beträffar, som ju redan hade en omfattande memoarserie bakom sig, innebär det nya materialet att vi får inblick i hittills helt okända delar av hennes liv, alltså en indirekt bekräftelse på hur otillförlitliga en författares memoarer kan vara. Den del som jag hittills ägnat mig åt är just tiden mellan 39 och 40, under vilken dagboksanteckningar och brev sammanfaller. De händelser som det berättas om under den här perioden kan enligt min mening ge oss en fördjupad kunskap om hur Beauvoir upplever sin egen identitet som kvinna och i förlängningen av detta förhoppningsvis en större insikt i frågan om sexuell identitet och identifikation i allmän bemärkelse

Som bakgrund bör vi veta att Beauvoir och Sartre på ett tidigt stadium i sitt förhållande slutit ett antal "avtal": aldrig ljuga för varandra, aldrig dölja något för varandra. Dessutom hade Sartre förklarat att han ingalunda tänkte avstå från andra kvinnor bara för Beauvoirs

skull: "Entre nous, m'expliquait-il en utilisant un vocabulaire qui lui était cher, il s'agit d'un amour *nécessaire* : il convient que nous connaissions aussi des amours *contingentes*" (min kurs.) (LFA,I. 28). Detta är utgångspunkten för de synnerligen komplicerade relationer som så småningom kommer att präglade den krets av män och kvinnor som Beauvoir och Sartre omger sig med. Vid den tidpunkt som intresserar oss här finns i Beauvoirs liv förutom Sartre en ung man som tidigare varit Sartres elev, samt två unga kvinnor som är före detta elever till henne själv.

Brevväxlingens främsta syfte är givetvis att upprätthålla kontakten under den tid Sartre är inkallad. Det är en livsnödvändighet för båda att inte avbryta den ständiga *dialog* som hela deras relation tycks vila på. Genom breven känner de att de fortfarande är förenade - "unis". Detta att vara förenad, att utgöra ett - "on ne fait qu'un"- är något som de båda ständigt återkommer till. Det finns alltså ett starkt drag av identifikation mellan Beauvoir och Sartre. De gör samma saker: båda för dagbok, främst för att kunna visa den andre; båda skriver på en roman, Beauvoir på *L'Invitée* och Sartre på *L'Age de la raison*. Intrig och idéinnehåll jämförs och diskuteras. Beauvoir uttrycker en önskan om att hennes brev ska få Sartre att känna att *hans liv* fortsätter genom henne; det främsta syftet med allt hon upplever är att kunna berätta det för honom och på så sätt berika hans liv (*Lettres*, I, 124, 144). Sartre instämmer i detta synsätt: "vous vivez pour moi *ma vie*" (*Lettres*, I, 333). Längre i identifikation med den andre kan man knappast komma.

Ett uttryck som Sartre ofta använder är: "vous êtes moi", som om han såg Beauvoir som en spegelbild av sig själv. Beauvoir använder uttrycket en gång, men då inom citationstecken (*Lettres*, I, 272), dvs. som om hon citerade Sartre. Man har en känsla av att uttrycket inte har samma självspelande innebörd för henne som för honom. Jag har redan nämnt att Beauvoir alltid betraktade Sartre som intellektuellt överlägsen henne själv. Jag tror att det är den känslan som gör att identifikationsprocessen sedd ur hennes synvinkel ter sig något annorlunda. När hon berättar om den här tiden i sina memoarer betecknar hon visserligen Sartre som "son double", "son égal", men det hindrar inte att känslan av underlägsenhet finns där parallellt. Möjligen skulle man kunna tillskriva dessa termer det berättande "jaget", med andra ord att hon med åren kommit att känna sig mer jämbördig. Men detta återstår att bevisa.

Sartre är alltså hon själv men samtidigt något mer än hon själv. I brevväxlingen avspeglas detta förhållande i termer som att hon känner sig "amputée" utan honom (I, 136), han är den föda som hon behöver för att leva (I, 128); om han dog skulle hon vissna bort osv (I, 130). Hon framställer t o m hela sitt liv som en produkt av Sartres idéer: "ce n'est pas seulement nos rapports que vous avez réussis, c'est vraiment votre *vie*, votre morale, et ma vie à moi aussi par contrecoup" (I, 168). En viktig aspekt av hennes identifikation med Sartre tycks alltså vara att hon till viss del känner sig "skapad" av honom. Detta är något helt annat än att se den andre som sin spegelbild.

Trots den starka identifikationen med Sartre, alltså med en manlig modell, uppfattar man ändå Beauvoir som "kvinnlig" i förhållande till honom. Kanske är en av orsakerna till detta just underlägsenhetskänslan, som ju präglar hela hennes beteende. Om man ser på Beauvoirs relationer till andra kvinnor existerar inte den dimensionen, vilket kan vara en möjlig förklaring till varför hennes agerande i dessa fall uppfattas som "manligt", inte bara av läsaren utan också av henne själv. Exempelen på sådant s k "manligt" beteende är otaliga i såväl dagbok som brev.

I november 39 noterar Beauvoir i sin dagbok: "Hier soir je parle longtemps avec Sartre d'un point qui m'intéresse en moi justement, c'est ma "féminité", la manière dont je suis de mon sexe et n'en suis pas" (126). Detta är med andra ord det första fröet till den frågeställning som hela *Le Deuxième Sexe* kommer att bygga på, dvs. att könsidentiteten är en social konstruktion. Vad är det då i hennes eget liv som får henne att börja fundera i dessa banor? Något explicit svar ges inte, men man får förmoda att den typ av relationer som paret lever i vid denna tid spelar en viss roll.

Jag nämnde i början att Simone de Beauvoirs gloria hamnat lite på sned efter de "sanningar" som avslöjats i hennes brev och dagbok. Vissa har t o m tappat tron på giltigheten i hela hennes teoretiska arbete på grund av detta. Men liv och teori måste kanske inte nödvändigtvis stämma överens, teorin kan vara giltig ändå. Simone de Beauvoir har visat oss - sin publik - ett mycket stort förtroende genom att låta oss se henne som den hon var. Det är vår uppgift att visa oss värdiga det förtroendet.

© [Christina Angelfors](#)

Stationssamhället: det moderna Sverige i ett nötskal

Av Börje Björkman, doktorand i historia

[Länk till presentation av Börje Björkman](#)

Jag steg på tåget i Alvesta.

Det har jag säkert gjort hundra gånger förut.

Jag är ofta påstigande i Alvesta.

Det är i själva verket jag som är den påstigande i Alvesta.

I dystra ögonblick får jag för mig att livet, och särskilt då mitt liv, är en

ständig upprepning. Varför ska jag jämt och samt kliva på tåget i Alvesta?

Varför kan jag inte hitta på något roligare? Varför åker jag inte till

Kanarieöarna?

Orden är Jolos - journalisten och författaren Jan Olof Olsson - och saxade ur ett tidningskåseri från 1960-talet. Alvesta är nog idag mest känt som en kommun med station i hjärtat av Småland, som en plats man passerar mellan Stockholm och Malmö. Åtminstone så långt är nog alla med. Men vad som möjligen inte är bekant för alla och envar är att Alvesta tillkommit just som en följd av Södra stambanans sträckning söderut och att platsen därför har en hel del gemensamt med ett antal andra små eller medelstora orter. Alla är de s.k. stationssamhällen, en ortstyp som växte fram i samband med järnvägarnas utbredning från mitten av 1800-talet. På platsen för dagens Alvesta fanns tidigare endast ett par gårdar. En bit därifrån låg Aringsås kyrka med vidhängande kyrkby av ordinarie småländskt snitt.

Det var alltså först med järnvägens ankomst som Alvesta blev en kommunikativ knutpunkt men sedan dess har otaliga resenärer stigit av tåget i Alvesta. Där har de stått på perrongen en stund - precis som Jolo - och väntat på de magiska orden "...tåg mot...ankommer strax på spår..." bara för att en stund senare ha fortsatt sin resa, antingen längs den nord-sydliga stambanan eller den ost-västliga 'Kust-till-kust-banan'. I princip har nog nästan alla nu levande svenskar åtminstone någon gång åkt tåg och just därför har de också en åsikt om orter som Vislanda, Nässjö, Hässleholm, Töreboda eller Tranås - alla har de en tillkomsthistoria snarlik Alvestas. Och vem har väl inte, som Jolo, stått på en perrong någonstans i Sverige och undrat över 'varför just jag måste stå just här i denna gudsförgätna håla' - vilket inte nödvändigtvis behöver betyda just Alvesta - och svurit över tåg som varit försenade. Alltsammans naturligtvis i skarp kontrast till de bofasta som, när de väl vant sig, säkerligen har trivts bra på dessa orter. För dem har försenade tåg istället kunnat vara en inkomstmöjlighet, om inte annat så bara för en kopp kaffe.

Kort sagt: alla har vi någon gång stött på det svenska stationssamhället. Om vi inte har bott där själva så har vi iallafall bytt tåg eller passerat igenom någon gång i livet: dessa hybrider mellan stad och land tycks på något sätt innehålla allt och ingenting, helt och hållet beroende från vilket håll man ser på dem. Åsikterna om dem - särskilt från en resandesynpunkt - är inte sällan negativa. Ingen gillar väl att vänta eller att bli försenad! Dock kan de naturligtvis skifta betydligt, från den bofaste ortsbons upplevelse av, exempelvis, Vislanda som världens navel från vilken man aldrig skulle kunna tänka sig att flytta, till den tillfällige av- eller påstiganden som direkt ogillat platsen därför att det enda man skulle vilja göra där är att komma vidare så snart som möjligt!

En sorts hatkärlek till platser som Åseda, Braås, Traryd, Hyltebruk och Ryssby är heller inte ovanlig. Även detta skyntar hos Jolo som i flera artiklar och kåserier försökt fånga stationssamhällets själ, dess underliga karaktär av mellanting i nästan alla bemärkelser. Just

småländska stationssamhällen är för övrigt väldigt vanliga i Jolos texter varför man nästan leds till att tro att småländska perronger och järnvägshotell varit som gjorda för filosofiska livsbetraktelser.

Nå, så långt skall man nog inte sträcka sig ens i tanken - vilket inte hindrar att 'det svenska stationssamhället' som fenomen, och särskilt sett med en historikers ögon, rymmer väldigt mycket av vår moderna svenska historia. På flera sätt utgör stationssamhället en sorts ytterligheternas korsning där mönster och traditioner från när och fjärran, från stad och landsbygd, har blandats på ett mycket konkret sätt: kulturellt, ekonomiskt, socialt, politiskt och varför inte arkitektoniskt och ideologiskt.

Om vi för ett ögonblick går tillbaka till järnvägarnas barndom, så utgjordes ett viktigt skäl för deras anläggande, inte minst vad gäller den statliga delen av nätet, att man ville förbättra transportmöjligheterna för industrin. Via järnvägarna skulle den till stor del landsbygdsbaserade industrin kunna utvecklas och knytas samman i ett nationellt nätverk. Järnvägarna blev samtidigt en viktig del i byggandet av det moderna Sverige och i skapandet av en nationell identitet. Med hjälp av järnvägarna fördes också den stora folkströmmen från landet till staden, med järnvägarna 'koloniserades' Norrland. Med de frustande ångloken reste de förväntansfyllda emigranterna mot sina blivande hemorter.

På samma sätt blev järnvägarna viktiga för att sprida idéer och ideologier. Det var i de små stationssamhällena som folkrörelsernas agitatorer klev av, antingen för att just där förmedla sina tankar eller för att resa vidare till mer oupplysta och ännu järnvägslösa bygder. Nykterhetsrörelsens spridning och utbredning i Kronobergs län är ett gott exempel på detta, något som mycket konkret kan beskrivas med IOGT-logen Femårsminnet i Ryssby. Namnet minner om att det vid grundandet av logen gått fem år sedan järnvägens ankomst!

En del av dessa stationssamhällen formligen exploderade av folk och initiativkraft ty hit flyttade landsbygdens unga i ett första skede av sekelskiftets urbaniseringsvåg och invid stationerna slog sig också företagarna ned. Kanske skulle man kunna säga att det i dessa orter växte fram en särskild sorts företagssamhet vilken i sin tur bottnade i att alla (eller åtminstone nästan alla) invånarna var nyinflyttade, till en plats där möjligheterna ännu överskuggade svårigheterna och där ännu blott ett fåtal vägar till förändring hade hunnit stängas. Kort sagt: i det lilla stationssamhället tycktes allt vara möjligt. Allt kunde göras och fort kunde det gå. Åtminstone delvis kan detta förklara varför man om det lilla stationssamhället Åseda år 1918 kunde skriva att detta visserligen var "en bygd i mörker" men att samhället ifråga blivit "uppbyggt med amerikansk fart." Ett sorts Vilda Västern i miniatyr med andra ord. Detta sista sagt med mer än en underton, ty även arkitektoniskt fanns det under 1920- och 30-talen drag av Amerika i det kronobergska Åseda. På fotografier från den tiden finns byggnader vilka man kan misstänka ha uppförts av antingen hemvändande emigranter eller av någon med emigrerade släktingar som brevlades fått reda på hur man byggde och bodde 'over there'.

Med stationssamhället sprängdes också den traditionella beskrivningen av svensk landsbygdsbebyggelse ty den gamla 'sanningen' med kyrkan mitt i byn var knappast särskilt självklar längre. Byn, eller rättare sagt bebyggelsen, flyttade ibland bokstavligen från kyrkan till stationen. Ett gott exempel på detta kan vara Greve i nordvästra Skåne eller varför inte - återigen - Alvesta i det inre av Småland där stationen lades några hundra meter från sockenkyrkan och där man allt mindre talade om Aringsås och allt mer om Alvesta. All den nya verksamheten förlades till spårens närhet.

Vidgar vi perspektivet något så kan man samtidigt säga att med stationerna och de uppväxande nya samhällena flyttade även det nya, 'moderna', samhället ut på landsbygden i en mer påtaglig form än tidigare. Att få en järnväg länkad till sin bygd innebar att de boende länkades till det urbana samhällets livsformer, vilket i sin tur måste ha betytt såväl reella som tankemässiga kollisioner av vilka problemet med olika tidsuppfattningar nog var en. Centralt i resonemanget står uttrycket 'lokal tid' vilket vi idag bara använder när vi åker utomlands och kanske när vi hör nyhetsrapporter från någon ort på andra sidan jordklotet.

Före järnvägarna var detta emellertid en realitet även inom rikets gränser ty varje enskild ort hade i princip sin egen tid. Tiden var verkligen 'lokal' då man i järnvägens barndom angav en Orts läge inte bara som ett antal kilometer från en större ort utan även som si eller så många minuter från samma ort. Med järnvägarnas utbredning knöts lokalsamhällellnas 'olika' tid samman till en enhetlig 'nationell tid', vilket på landsbygden - dvs utanför städerna, alltså inte bara utanför Stockholm - måste betecknas som en smärre tidsrevolution. I stationssamhällellena bör denna process ha blivit i allra högsta grad påtaglig, eftersom det egna lokalsamhällells tidsuppfattning här måste ha konfronterats särskilt med den nya - dvs storstadens - tiden. På något sätt måste detta ha inneburit att det under en, visserligen kort, övergångsperiod måste ha funnits två gällande tider inom en och samma ort! Hur hanterade man sådant?

Man skulle kunna fortsätta beskrivningen av stationssamhällells konturer och betydelse i den lite större svenska samhällsutvecklingen en bit till, men detta kan kanske räcka för att visa på ämnetts möjligheter som tanke- och forskningsobjekt. Även om det idag finns ansatser till forskning - en andra konferens kring "Det nordiska stationssamhället" hölls vid Högskolan i Växjö i april 1998, med deltagare från såväl Sverige som Danmark - så har vi i Sverige hittills inte gjort så mycket för att uppmärksamma eller utröna betydelsen hos de många små och halvstora orterna mitt emellan stad och landsbygd.

Frågan är varför man inte upptäckt dem tidigare, ty stationssamhället rymmer på något sätt hela industrisamhällells historia, såväl dess början som dess slut och såväl vinnare som förlorare. Ser vi till svensk historisk forskning framstår det som mycket tydligt att man antingen medvetet bortsett från eller helt enkelt glömt de små och medelstora orterna. Grovt räknat har man antingen sysslat med städerna (och framförallt de större) eller den rena landsbygden. Småsamhällellena - stationssamhällellena, köpingar, municipalsamhällellena - lyser mycket ofta med sin frånvaro.

Särskilt tydligt - och tråkigt - blir detta när vi kommer in i efterkrigstidens Sverige, dvs till den stora urbaniseringens och den intensiva industrialiseringens svenska tidevarv. Detta sammanfaller ganska väl med stationssamhällellens nedgångsperiod. Under 1960- och 70-talen stod det klart att tiden hade hunnit ifatt, sprungit om, ja i en del fall att den mer eller mindre helt runnit ut för dessa ofta 'enfunktionsorter'. Plötsligt var det enda som gällde för stationssamhällellena att överleva, att finna en ny funktion istället för att 'bara' vara den omlastningsplats för folk och gods som man startat som. Resultatet känner vi: några klarade sig medan andra gick under, de helt enkelt tynade bort i takt med att järnvägslinjerna lades ned, i en process som emellertid i efterhand gör det ganska lätt att skilja ut vinnarna - dvs överlevarna - från förlorarna.

Till vinnarna hör naturligtvis de orter som 'lyckades', i betydelsen att de fortsatte att växa och som kanske till och med hann bli städer (som Nässjö och Hässleholm) samt de orter som faktiskt lyckades ersätta järnvägs-och-stations-beroendet med någonting annat. Till förlorarna räknas följaktligen sådana orter som inte lyckades hitta någon ny plats i solen, dvs egentligen hela skalan från dem som visserligen börjat växa men som sedan av någon anledning stagnerade - som kanske Tenhult, Urshult och Ryd - till dem som så småningom mer eller mindre har upphört att vara ett 'samhälle' - som kanske Målerås och Fagerhult. Idag vet nog bara ett fåtal var de sistnämnda är belägna.

Förklaringarna till varför det gick som det gick, varför vissa överlevde men inte andra, är säkerligen många - kanske lika många som det finns eller funnits stationssamhällellena. Och även här handlar det både om aktörer och strukturer, om ekonomi och konjunktur, om lokal eller möjligen regional politisk kultur, om personlig initiativkraft och kollektiv identitet - eller möjligen avsaknaden av något av det nyssnämnda. Kanske har det av stationssamhället blivit en industriort i sig själv, kanske har man övergått till att vara ett 'komplement' i form av en sovstad till någon större ort, vilket ibland till och med medfört att man fått offra sina främsta karaktärsdrag.

Det sistnämnda gäller i hög grad för den station där vi startade: Alvesta av idag kan

mycket väl karakteriseras som en sovstad till Växjö. Där tvingades (?) man av tekniska skäl att riva den enda riktigt unika byggnation man hade, nämligen den gångbro i trä från sekelskiftet, som sträckte sig från stationsbyggnaden över spåren och till den bortersta perrongen. Sådana fanns bara ett par stycken i hela landet och möjligen var detta den sista. Varför den revs? Jo helt enkelt därför att man ville säkra Alvesta som en plats på jorden där dagens tåg - X2000 - skulle kunna passera och stanna även imorgon. För detta krävdes ombyggnad av stationsområdet och därmed föll även gångbron.

Intressant i fallet Alvesta är samtidigt att man ännu idag så starkt identifierar sig som ett stationssamhälle. Redan kommunvapnet innehöll visserligen ett hjul med vingar men idag har man fortsatt på samma tema på [kommunens websida](#). Till skillnad från Hässleholm, Katrineholm, Nässjö m fl nämnda stationer av samma ålder och karaktär har man i Alvesta helt låtit kommunens virtuella ansikte domineras av järnvägen: Förutom att surfaren möts av kommunvapnet visas också en bit av stationshuset samt främre delen av ett X2000-tåg. Det sistnämnda med nosen riktad norrut, dvs mot Stockholm. Under bilden finns orden "Du är på rätt spår..." och till vänster finns de obligatoriska länkarna till andra sidor: just här är de utformade som räls och syllar.

Åtminstone vad gäller själva järnvägen tycks alltså Alvesta ha funnit vägen in i framtiden. Man har överlevt som samhälle och får väl därför räknas till stationssamhälleskategorins vinnare. I varje fall är det som ett sådant man fortfarande ser på sig själv.

Tids- och rumsmässigt är jag samtidigt tillbaka där jag började. Frågan är vad som kan passa bättre att avsluta med än ytterligare ett Jolo-citat:

*“Smålands järnvägar och stationer har gått i vår själ.
Vi är alla påstigande i Alvesta.”*

© [Börje Björkman](#)

Korrekturläsning - en ögonöppnare?

Av Gunilla Byrman, universitetslektor i nordiska språk

[Länk till presentation av Gunilla Byrman](#)

- [Bakgrund och syfte](#)
- [Korrekturprovets utformning](#)
- [Testgrupperna](#)
- [Resultat och tolkning](#)
- [Feltyper på tre nivåer](#)
- [Slutsatser](#)
- [Litteraturförteckning](#)
- [Bilaga 1: Korrekturläsningsprovet](#)
- [Bilaga 2: Originaltexten](#)

Bakgrund och syfte

Det prov i korrekturläsning som jag ska diskutera här gjordes av sökande till journalistutbildningen i Lund för ett år sedan (1995), vid sidan av andra delprov. Idén till provet kom från en kreativ frilansjournalist, lärare i skrivning på denna utbildning. Hans argument var att journalister, i synnerhet de som jobbar på frilansbasis, absolut måste kunna korrigera sina egna texter.

Korrekturprovet för journalistaspiranter inspirerade mig till att också undersöka två andra grupper: blivande grundskollärare och gymnasister i avgångsklass. Undersökningen om korrekturläsning är gjord med utgångspunkt i att granskning och revision av text är en viktig del av en skrivprocess som leder fram till en bra produkt. Korrekturläsning är lärorikt som detaljkritik och höjer textens kvalitet. Genom korrekturläsning lär man sig läsa texter på ett sådant sätt som är allmänt befrämjande för precisionen. Korrekturläsaren övar helt enkelt upp sin analytiska vaksamhet. Fel på textytan stör kommunikationsöverföringen, vilket medför att det blir svårt att koncentrera sig på innehållet.

Huvudsyftet med undersökningen är att försöka ta reda på om träning i korrekturläsning och rent av korrekturprov kan tänkas ha en funktion att fylla utanför antagningsprovets värld. Ett annat syfte har varit att fastställa vilka fel som är lättast respektive svårast att hitta. Ett tredje syfte är att utifrån resultaten försöka säga något generellt om korrekturfel: Ska korrekturläsning få en utökad plats i skrivundervisningen?

Korrekturprovets utformning

Korrekturprovet utgörs av en medvetet skadad text: "Surtsey 30 år. Steg upp ur havet och vigdes åt forskningen" av Karin Eriksson, hämtad från *Forskning och framsteg* nr 7, 1993 (se bilaga 1). Det är alltså en populärvetenskaplig artikel, sakligt och formellt genomarbetad, och avsedd för en stor allmänbildad läsekrets.

Provkonstruktören, universitetslektor Åke Pettersson^[1] vid Lärarhögskolan i Malmö, ville testa kunskaper om olika slags skrivregler, och texten valdes för att den inom sitt begränsade utrymme kunde aktualisera många exempel på olika skrivregler, även mer specialiserade. De inlagda felen skulle kunna rättas enkelt och entydigt, vart och ett på ett enda ställe.

Provkonstruktören har utgått från att det är *Svenska skrivregler* och *SAOL* som är vår officiella norm. Detta får också studenterna reda på i provinstruktionen. Men även *Svenska skrivregler* lämnar ibland utrymme för egna val.

På ett försättsblad presenterades förutsättningar och detaljinstruktioner (se bilaga 1). Provet gick ut på att rätta den skadade texten, så att den skulle framstå som korrekt, normal och konsekvent i språkbruket. Felen sades i instruktionen vara av fyra slag: brott mot stavnings- och skrivreglerna, klara språkfel på ord, rena skrivfel och fall av inkonsekvens i språkformer eller sakuppgifter.

Originaltexten, inklusive rubrik, var 955 ord lång (se bilaga 2). Den skadade versionen av texten innehåller 80 fel. Felen valdes dels för att passa i texten, dels för att representera olika sidor av felspektrumet. De faktiska felen är ofta inte solklara exempel på en viss typ, och kategoriseringen får därför ses som provisorisk.

En jämförelse med Gabriella Sandströms undersökning (1996:9) av korrekturfel i SvD visar dock att felen i den medvetet skadade Surtseytexten förekommer i ungefär samma proportioner som det autentiska materialet i Sandströms undersökning. Surtseytexten kan i detta avseende sägas vara en adekvat provtext.

En annan sak som bör påpekas är att provet kanske i själva verket testar vaksamheten - kanske lika mycket som kunskapen om skrivnormer. Förkunskaper om och intresse för det som avhandlas i texten kan också vara av betydelse. Men större betydelse har nog hög allmänbildning, där kännedom om skrivregler ingår.

Testgrupperna

I undersökningen jämförs tre grupper av språkbrukare: journalistaspiranter (90), blivande grundskollärare i svenska och historia för årskurs 4-9 (22) och gymnasister i humanistisk avgångsklass (26).

Det bör åter understrykas att provet gjordes för journalistantagningen. Blivande lärare och gymnasister testades i efterhand. Därav kan vi misstänka att testgruppernas motivation att göra provet varierar, vilket måste påverka resultatet. Jag har arbetat utifrån antagandet att journalistaspiranter klarar provet bäst. De har längst utbildning av grupperna, minst 120 poäng vid universitet, och därigenom mer erfarenhet av att skriva offentliga texter: rapporter, uppsatser och avhandlingar, artiklar. Det gällde också för dem att kvalificera sig till en åtråvärd plats på en högstatusutbildning vid universitetet.

De två andra grupperna fick sig uppgiften förelagd. För de blivande grundskolläraernas del ägde provet rum strax efter en kurs i textkunskap där också ett moment av språkriktighet ingick. Själva var de inte beroende av resultatet utan ställde väl upp av nyfikenhet och av vänlighet mot läraren. För övrigt har unga lärarkandidater vanligen inte skrivit lika många offentliga sakprosatexter som journalistaspiranterna. Det fanns därför skäl att tro att de inte skulle klara testet lika bra som dessa.

Lundagymnasister, i avgångsklass på humanistisk linje med rätt högt medelbetyg, gjorde testet en av de sista skoldagarna på terminen. De visste att betyget i svenska för länge sedan var satt, men deras lärare uppmanade dem att vara så noggranna som möjligt och att ta provet på allvar. Gymnasisterna får antas ha ingen eller endast liten erfarenhet av korrekturläsning, särskilt av den texttyp det är frågan om här. Inte heller är de vana att skriva publiceringsbara sakprosatexter, eftersom svenskämnets skrivande nog fortfarande domineras av allmänna ämnen - tankar om döden, livet, kärleken - i personlig stil. Sådana texter innehåller få rubriker, få precisa sakuppgifter och få facktermer. Slutsatsen blir att dessa bör prestera minst bra av de testade grupperna.

Ambitionsnivån får alltså antas vara högst hos blivande journalister och lägst hos gymnasister och detsamma kan sägas om vanan att skriva sakprosa. De blivande lärarna

kan sägas inta en mellanställning när det gäller både kunskaper och ambitioner.

Ovannämnda tre testgrupper ingick i undersökningen; emellertid är det viktigt att än en gång påminna om att provet är gjort med tanke på blivande journalister. Just i det sammanhanget fungerar korrekturprovet som en kvalitetsindikator. Det vill säga det visar delvis på andra kvaliteter än de två andra antagningsproven - ett referatprov och ett nutidsorienteringsprov. Korrekturprovet korrelerar tillräckligt bra med den subjektiva bedömningen av journalistaspiranternas skrivförmåga.

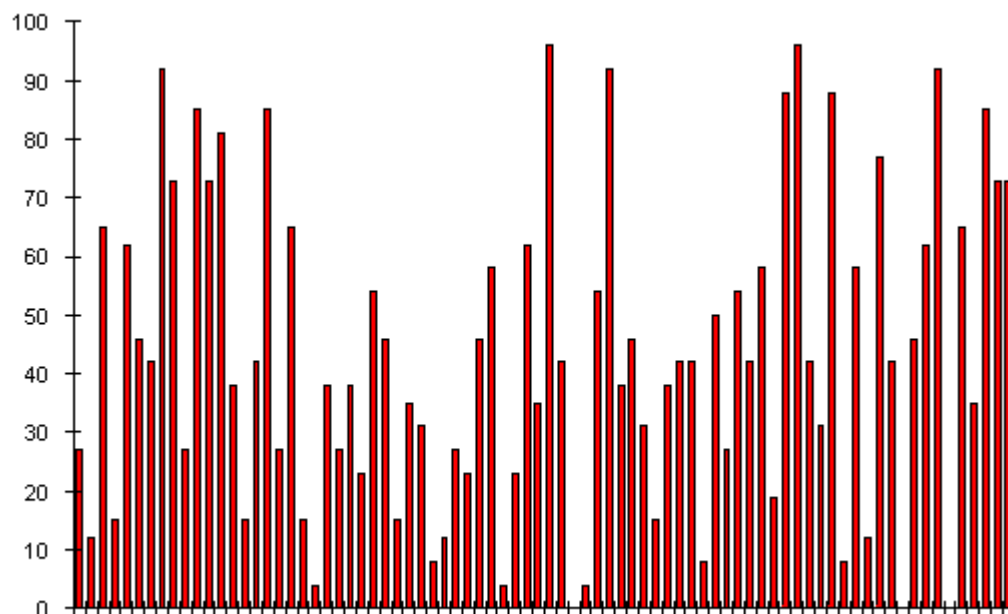
Resultat och tolkning

Hypotesen om skillnader mellan grupperna stämde. Resultatet visar att journalistaspiranterna som väntat är bäst på att hitta fel. De hittar 63,5 % av felen. Blivande lärare är näst bäst och hittar 50,2 %. Gymnasisterna är som väntat minst duktiga, men inte dåliga sedda i detta sammanhang; de hittar 43 % av felen.

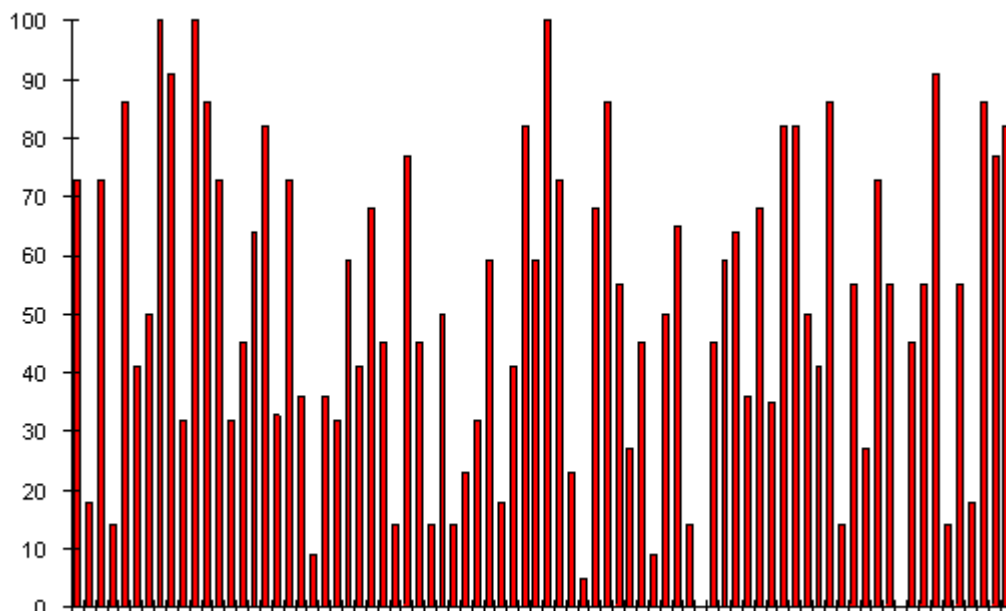
Dessutom ska sägas att det råder höga korrelationer (0,81-0,87) mellan de tre gruppernas resultat, vilket innebär att ett fel som är lätt respektive svårt att finna för en grupp är också lätt respektive svårt för de andra grupperna. Detta indikerar att grupperna har ansträngt sig ungefär lika mycket att finna olika fel, vilket i sin tur antyder att det kanske ändå inte är stora skillnader i ambition och motivation.

I figurerna 1-3 framgår det i procent räknat hur grupperna klarat varje fel. Diagrammen illustrerar felen i ordningsföljd i texten. När staplarna går ända upp innebär det att alla har korrigerat felet. När det inte finns någon stapel alls innebär det att ingen i gruppen har hittat felet. Av diagrammen framkommer att farhågorna för att gruppernas olika ambitionsnivå skulle ha styrt resultatet delvis kommer på skam, eftersom stapeldiagrammen till exempel visar att gymnasisterna inte har givit upp i slutet av provet. Om de hade gjort det, så hade det inte funnits några staplar i slutet av diagrammen på det sättet som det nu finns. Diagrammen visar i stället att alla grupperna verkar ha tagit uppgiften på allvar.

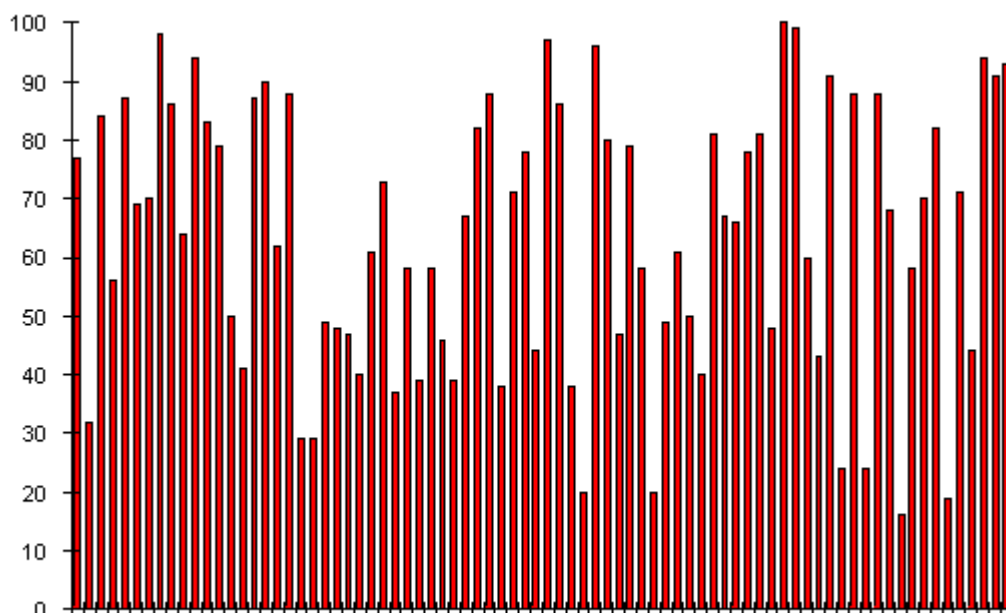
Figur 1. Gymnasister: Andel korrekt rättade fel i textordning.

Figur 2. Blivande lärare: Andel korrekt rättade fel i textordning.

Figur 3. Journalistaspiranter: Andel korrekt rättade fel i textordning.

Nedan redovisas huvudresultaten för journalistaspiranter, blivande svensklärare i grundskolan och gymnasister i avgångsklass.

I tabell 1 finns de 15 fel som var lättast att hitta för gymnasister, blivande grundskollärare och journalistaspiranter. Här syns likheten mellan grupperna tydligt, då 9 fel av 15 är gemensamma fel (markeras med asterisk) för grupperna. Av de gemensamma felen är 6 syntaktiska, och sammantaget förekommer det 21 syntaxfel i tabellen. Vidare finns det 2 ordfel och 1 teckenfel som är gemensamt för alla grupperna. Det förefaller som om syntaxfelen är lättast att hitta för alla grupperna.

Sammantaget är hälften av alla lättfunna fel något slags syntaxbrott. Förklaringen till detta är förmodligen att det är de språkregler som sitter säkrast i språkbrukarnas hjärnor och som kommer till uttryck både i talspråket och skriftspråket. Det gäller bara för den korrekturläsande att aktivera den verbala vaksamheten. Undersökningen visar sålunda att känslan för felaktigheter i de syntaktiska strukturerna är välutvecklad hos alla grupperna; de reagerar nästan lika starkt.

I tabell 2 finns de fel som grupperna har haft svårast att hitta. Också denna tabell visar stor samstämmighet mellan grupperna såtillvida att 8 av felen är gemensamma och att hälften av dem är teckenfel och hälften är ordfel. Ser vi på felfrekvensen för alla tre listorna, visar de att teckenfelen sammanlagt är flest (26), och ordfelen är också många (13), medan det endast finns 1 syntaxfel i gymnasisternas och lärarkandidaternas lista och 2 i journalistaspiranternas lista. Sammanfattningsvis kan sägas att teckenfelen förefaller vara svårast att hitta.

Tabell 1. De femton fel som var **lättast** att hitta för gymnasieelever, blivande lärare och journalistaspiranter. Gemensamma fel markeras med asterisk.

Gymnasister		Blivande lärare		Journalistaspiranter	
Textnivå (felet)	%	Textnivå (felet)	%	Textnivå (felet)	%
syntax* (struket <i>att</i>)	96	syntax* (struket <i>som</i>)	100	tecken* (forskar station)	100
syntax* (struket <i>så</i>)	96	ord* (uppe)	100	syntax* (struket <i>så</i>)	99
ord (platter)	92	syntax* (struket <i>att</i>)	100	syntax* (struket <i>som</i>)	98
tecken (tillochmed)	92	tecken (tillochmed)	91	syntax* (struket <i>att</i>)	97
syntax* (struket <i>som</i>)	92	tecken (ibrand)	91	syntax* (ätit)	94
syntax* (stuga)	88	ord (brytits)	86	ord* (uppe)	94
tecken* (forskar station)	88	syntax* (ätit)	86	tecken (vulkan utbrott)	94
ord* (antågane)	85	stil (nån)	86	syntax* (upprepat <i>att</i>)	93
ord* (uppe)	85	syntax* (stuga)	86	ord (sätt)	91
syntax* (ätit)	85	ord (platter)	86	syntax* (stuga)	91
stil (dom)	81	syntax* (upprepat <i>att</i>)	82	ord* (antågane)	90
ord (lungna)	77	syntax* (struket <i>så</i>)	82	ord (vakar)	88
stil (nån)	73	syntax (Surtsey)	82	syntax (visats)	88
tecken (ibrand)	73	ord* (antågane)	82	ord (lungna)	88
syntax* (upprepat <i>att</i>)	73	tecken* (forskar station)	82	syntax (de)	88

Tabell 2. De femton fel som var **svårast** att hitta för gymnasieelever, blivande lärare och journalistaspiranter. Gemensamma fel markeras med asterisk.

Gymnasister		Blivande lärare		Journalistaspiranter	
Textnivå (felet)	%	Textnivå (felet)	%	Textnivå (felet)	%
tecken (sk)	0	tecken* (6000)	0	tecken* (6000)	16
ord* (Hemsö)	0	ord (Asorerne)	0	ord* (Hemsö)	19
tecken* (6000)	0	ord* (plattetektronik)	5	ord* (plattetektronik)	20
tecken* (4år)	4	tecken* (9.4)	9	tecken (mitt-Atlantiska)	20
ord* (plattetektronik)	4	tecken (mitt-Atlantiska)	9	syntax (struket <i>ha</i>)	24
tecken* (9.4)	4	tecken (1963/-64)	14	ord* (forfarande)	24
ord (Asorerne)	8	ord (milliarder)	14	syntax (det)	29
tecken (m)	8	tecken* (8:e)	14	tecken* (9.4)	29
ord* (forfarande)	8	ord* (forfarande)	14	ord* (tidskalan)	32
syntax (struket <i>ha</i>)	12	ord* (Hemsö)	14	tecken* (8:e)	37

tecken (6 00)	12	tecken (m)	14	tecken (sk)	38
ord* (tidskalan)	12	ord (succesivt)	14	tecken* (4år)	38
tecken (näst följande)	15	tecken* (4år)	18	tecken (ca.)	39
ord (milliarder)	15	ord* (tidskalan)	18	tecken (1963/-64)	39
tecken* (8:e)	15	syntax (struket <i>att</i>)	18	tecken (20tal)	40

Teckenfel är en samlingsrubrik för sifferuttryck och skriftspråkliga tecken, såsom mellanslag, skiljetecken, stor och liten bokstav. En anledning till att dessa fel är svåra att hitta är förmodligen att teckenutformning tillhör språkets yta. Ännu viktigare är att den bara aktualiseras i skrift. Det finns helt enkelt inte lika många tillfällen att träna dessa som exempelvis de syntaktiska strukturerna. Därför behöver alla mycket mer tid och träning för att skriftspråksreglerna om tecknen ska sitta så pass fast att man kan ta fram dem vid korrekturläsning och därigenom producera en relativt felfri text.

Ett undantag är sammanskrivningsfel och särskrivningsfel, som ju också är ett slags teckenfel. De återfinns bland de fel som är lättast att hitta. Detta faktum avspeglar med största sannolikhet betydelsen av undervisningen och den praktiska skrivträning som grupperna får i sin utbildning. Sammanskrivning och särskrivning uppmärksammas i skolan; de är både vanliga och lätträttade.

Feltyper på tre nivåer

Om vi studerar tabell 3, där jag försökt generalisera en smula, så upptäcker vi att alla felen i provet kan kategoriseras på fyra nivåer i texten:

1. syntax (konstruktionsfel av olika slag, inkongruens, syftning)
2. ord (stavfel, ordkunskapsfel, ordbildningsfel, ordformfel, konsekvensfel som nästan uteslutande är ordfel)
3. tecken (skriftspråkliga tecken av olika slag, sifferuttryck, stor och liten bokstav, förkortningar, mellanslag)
4. stil (talspråksformer)

Tabell 3. De generaliserade feltyperna i texten.

	Feltyp	Textnivå	Antal i texten
1	konstruktionsfel (syntaktiska)	syntax	17
2	stavfel	ord	12
3	ordfel	ord	12
4	skriftspråkliga tecken	tecken	11
5	konstruktionsfel (semantiska)	ord	5
6	konsekvensfel	ord	5
7	förkortningsfel	tecken	4
8	talspråksformer	stil	4
9	formfel	ord	4
10	särskrivningsfel	tecken	3
11	sammanskrivningsfel	tecken	3
	Summa fel		80

Med detta synsätt finns det sammanlagt 38 ordfel, 17 syntaxfel, 21 teckenfel och 4 stilfel i

texten. Hur lätt eller hur svårt det är att hitta ett fel verkar hänga samman med vilken textnivå felet finns på.

Tabell 1 visade att de syntaktiska konstruktionsfelen är lättast att finna, fast de enbart utgör drygt 20 % av felen totalt i texten. Fel som däremot på olika sätt har att göra med ord, dvs. ordformer, ordbildning, ordkunskap och stavning intar en mellanställning; de är svårare att hitta, och ändå utgör de nästan 50 % av felen.

Av tabell 2 framgår att teckenfelen är svårast att finna, fast de är betydligt fler än syntaxfelen. Förklaringen torde vara att elever och studenterna aldrig på ett tillfredsställande sätt lär sig dessa skriftspråkliga teckenregler. Toleransen mot dem är stor, mycket större än mot stavfel, till stor del på grund av okunnigheten om dem. De framstår helt enkelt som petimäteraktiga.

Slutsatser

En säker slutsats som kan dras av undersökningen är att det finns en djungel av föreställningar om korrekthet. Osäkerheten är stor bland vanliga skribenter om vad som är rätt och fel. Organisationer, institutioner och företag håller sig ofta med egna skrivregler. Folk gör lite som de vill med förkortningar, tankstreck etc. Även svensklärare har i allmänhet begränsad erfarenhet av att använda dessa regler i eget skrivande.

Korrekturprov har ett värde som diagnosinstrument, och testgruppernas resultat är på intet sätt lugnande, trots att det är ytterligt svårt att klara det 955 ord långa korrekturprovet felfritt på 2 100 sekunder för både granskning och korrigerings. Erfarenheten visar ju också att man kan granska en text många gånger i jakten på fel och ändå hittar de som granskar eller läser texten efter oss fel i alla fall.

Frågan är om det är möjligt att göra korrekturprovet felfritt. Jag genomförde en miniundersökning; några rättningsvana docenter i nordiska språk och drivna korrekturläsare, tillsammans fem personer, gjorde korrekturprovet. I medeltal klarar de lite drygt 90 procent av felen. Experterna är alltså ca 30 procentenheter eller mer än 40 procent bättre än journalistaspiranterna (med rättprocent på 63,5). Således är experterna mycket bra men inte felfria.

En hel del av testpersonerna i den stora undersökningen har ändrat rätt till fel, i synnerhet på ord- och teckenivå. Det som händer är ofta att den som rättar hoppar i galen tunna, när de egna kunskaperna inte är tillräckliga. Man slår ner på en mängd föregivna regelbrott och oegentligheter, till exempel att en mening börjar med *Men*, eller kan man ha ändrat *likartad* till *liknande*, *lukten av svavel* till *svavellukten*.

Några testpersoner skiljer inte mellan rätt och bättre, vilket är ett sundhetstecken eftersom de då har börjat få upp ögonen för att korrigeringsarna kanske ska gå under textens ytplan. Som exempel ska jag ska nämna en formulering som alla testade docenter i nordiska språk och professionella korrekturläsare har reagerat på. I originaltexten står det: "De cirklade i ett flygplan kring *utbrottsplatsen som för varje timme nådde allt högre upp*." Den formuleringen framstår som semantiskt störande. En del testpersoner har gett sig på den och försökt förbättra den. Några förslag är: "... platsen för utbrottet. För varje timme nådde lavahögar högre upp" (gymnast), "utbrottsplatsen vars vulkaniska material nådde ..." (lärarkandidat), "utbrottsplatsen, vars vulkaniska massa för varje timme nådde ...", "vars rökpelare varje timme nådde ...", "utbrottsplatsen. För varje timme steg aska och lava ..." (journalistaspiranter).

Men att börja korrigeras en text som Surtsey mer än på ytplanet är en tvivelaktig strategi, eftersom denna text säkerligen har genomgått många ändringar både på ytan och djupet för att bli så pass korrekt och begriplig som den var i sitt oskadade skick. Det stjälar naturligtvis tid från de avsedda felen och stör provet.

Vilka slutsatser kan vi mer dra av undersökningen? Svaret måste bli: egentligen inga säkra slutsatser alls. Men vi kan göra några antaganden med utgångspunkt i undersökningen, om hur korrekturläsning skulle kunna bli ett nyttigt inslag i språkundervisningen.

Korrekturläsning är inte något som helt och hållet kan överlåtas åt vuxna professionella skribenter eller redaktörer. Det är inte i linje med läroplanen för svenska för de frivilliga skolformerna (Lpf 94), där målformuleringen för kursen Språk - litteratur - samhälle lyder:

Efter genomgången kurs skall eleven kunna uttrycka sina tankar i tal och *skrift* så väl att språket i skilda sammanhang fungerar som ett *effektivt medel för kommunikation* och påverkan. (min kursivering)

Alla måste sålunda enligt dessa riktlinjer kunna göra sig rätt förstådda i skrift för att bli godkända. Här måste alla textnivåer avses; en text som är behäftad med många brister på ytplanet kan vara svår att läsa. Att inte kunna skriva formellt korrekt har dessutom ett starkt signalvärde. Om inte formalia är korrekta kan läsaren bli misstänksam mot innehållet också.

Huruvida lärare i grundskola och på gymnasium ska ge eleverna korrekturprov kan diskuteras. Men varför inte? Det är ändå ett sätt att träna eleverna och öka beredskapen att ta itu med egna texter. Att träna på andras texter är kanske också lättare av känslomässiga skäl. En annan strategi vore att ge barnen fler sakprosauppgifter i skolan med anvisningar om hur sifferuttryck, skriftspråkliga tecken och tabeller ska utformas i utredande framställningar. Min undersökning indikerar ju att det främst är teckenreglerna som bör tränas.

Ett korrekturprov då och då öppnar ögonen på såväl elever som lärare; eleverna ser hur de ska arbeta med egna texter, och lärarna kan diagnostisera vad eleverna måste träna mera. En fristående korrekturläsning i skolan behöver inte enbart vara tråkig utan kan få positiva effekter.

Det är positivt för skrivsvaga elever. Man kan behärska alla skrivregler utan att kunna skriva bra. Det är i regel lätt att rätta skrivfel och kräver inte mycket av analytisk förmåga och formuleringsskicklighet. Emellertid finns det generellt sett ett samband mellan allmän skrivförmåga och det sinne för formell precision - med skarpsyn, logik och konsekvens - som märks vid tillämpning av skrivreglerna. Det framgår bland annat av journalistantagningsprovet i Lund. Man kan knappast vara riktigt bra i korrekturläsning utan en välövd språkförmåga.

Korrekturläsning lämpar sig också bra för såväl enskilt arbete som grupparbete. Att i lugn och ro få tänka över språkliga formuleringar och att få diskutera detta med kamrater kan ge ökade språkliga insikter hos eleverna. När alla ytliga fel sedan är eliminerade från texten, kan man få upp ögonen för mer djupliggande oegentligheter i texten, såsom ordval, konstruktionsval, disposition och textbindning. Och även om rättningen inte leder till att texten i grunden blir bättre, så blir den dock snyggare, konsekventare, kanske begripligare och därmed trovärdigare. Läraren skulle kanske kunna säga till eleven: Om du tar din egen text på allvar, så har du anledning att göra den snygg och korrekt. Och då blir den läst på större allvar, med större respekt.

Korrekturläsning är positivt för samverkan över ämnesgränserna. Den springande punkten verkar vara att en del skrivregler och sifferuttryck aldrig aktualiseras i de mer personliga texter eleverna skriver på gymnasiet. En ökad produktion av sakprosatexter skulle leda till att skrivteckenreglerna oftare aktualiserades i skrivövningarna.

Om den svenska skolan vill ge eleverna bra och användbar utbildning på alla nivåer, måste detta innefatta att lära dem att skriva texter som är någorlunda fria från språkliga oegentligheter på textytan. Exempelvis ska personer som skriver texter i sitt yrkesliv, utan att vara professionella skribenter, kunna känna sig trygga och säkra när de ska revidera och

rätta i sina egna texter.

Många människor har i dagens samhälle glädje av en viss vana och förmåga att korrigera texter. Det ökande skrivandet, framför allt datorskrivandet inom utbildning och i arbetslivet, gör korrekturläsning viktigare än tidigare, då det fanns professionella sättare och korrekturläsare till hands. Numera är boktryckarkonsten ju i princip tillgänglig för alla som har en dator genom DTP, och publicering sker ibland utan hjälp från korrekturläsare och grafisk personal.

Det ökande datorskrivandet i skolan innebär att det går fort för eleverna att rätta och snygga till texter med så små punktuella ingrepp som korrekturläsning innebär. Även i skolan skulle man kunna göra det till regel att texten tvättas innan den arkiveras i datorn.

Vidare ställer den internationella konkurrensen och samarbetet mellan skriftspråken större krav på medvetenhet och samarbete i fråga om skrivnormer. Här är förmodligen en attitydförändring att vänta till förmån för högre grad av precision och korrekthet i uttryckssättet. Generellt sett ökar graden av skriftspråklighet i vår kultur. Walter Ong framhåller i sin bok *Muntlig och skriftlig kultur* (1991:121) också att skribenter måste bli mer noggranna med detaljer, eftersom språkanvändning mer och mer blir en fråga om skrivande. Den distans som skrivandet kan skapa mellan sändare och mottagare, gör att precision måste utvecklas i uttryckssättet för att vi ska kunna förstå varandra rätt. Skriftspråket ställer högre krav på exakthet än talspråket.

Sammanfattningsvis skulle jag vilja säga att om vi har en funktionell språksyn, dvs. anser att elever ska arbeta med meningsfulla skrivuppgifter, där de tänker och lär med hjälp av språket, och om vi i dessa texter eftersträvar ett så stort mått av korrekthet som möjligt på språkets olika nivåer även på ytplanet, då krävs träning. Låt därför barnen skriva inte bara personligt hållna texter utan även sakprosatexter, så de får rutin på att tillämpa svenska skrivregler. Låt de studerande lära sig att använda *SAOL* och *Svenska skrivregler* (jfr Pettersson 1983:8). Därigenom skulle respekten för de svenska skrivreglerna stärkas.

© [Gunilla Byrman](#)

Litteraturförteckning

Läroplan för de frivilliga skolformerna 1994. Stockholm: Utbildningsdepartementet 1994.

Ong, Walter, 1991: *Muntlig och skriftlig kultur. Teknologiseringen av ordet*. Göteborg: Anthropos.

Pettersson, Gertrud, 1983: "Vad ska skrivundervisning handla om?" I: *Skrivundervisning på universitetsnivå. Rapport från det första ämnesdidaktiska seminariet i nordiska språk, Lund 1983*, red Ulf Teleman. Nordlund 2. Lund.

Sandström, Gabriella, 1996: "Språklig redigering på en dagstidning". I: *Språkvård* nr 1.

Svensk handordbok. Konstruktioner och fraseologi, red Ture Johannisson & K. G. Ljunggren. Stockholm: Esselte Studium AB 1966.

Svenska Akademiens ordlista över svenska språket. Stockholm: Norstedts 1986.

Svenska skrivregler utgivna av Svenska språknämnden. Stockholm: Almqvist & Wiksell 1991.

Bilaga 1: Korrekturläsningsprovet

Instruktion:

Förutsättningar: På de följande sidorna följer en text som innehåller ett stort antal fel. Uppgiften är att rätta felen så att texten framstår som korrekt samt normal och konsekvent i språkbruket. Felen är av fyra slag:

- a) **brott mot stavnings- och skrivreglerna**, t.ex. reglerna för stor och liten bokstav, sär- och sammanskrivning, förkortning, avstavning. Normerande för rättningen är Svenska akademiens ordlista och boken Svenska skrivregler, utgiven av Svenska språknämnden.
- b) klara **språkfel på ord**: fel som kan rättas genom tillägg, strykning, ändring eller omflyttning av ord. (Däremot gäller det inte att byta ett klart innehållsbärande ord mot ett annat, t.ex. *ändra* mot *flytta*.)
- c) **rena skrivfel**, sådana som bottenar i slarv.
- d) fall av **inkonsekvens i språkformer eller sakuppgifter**: om t.ex. en stad sägs ligga i Syrien får den inte på ett annat ställe i texten placeras i Libanon.

Däremot omfattar provet *inte kommatering som rör hela satser* eller meningar. I det fall punkt eller kommatecken ska ändras så är tecknet knutet till ett ord.

Skriv rättade ord på raden under felstället eller markera ändringarna tydligt. Det är ytterst viktigt att piktura är tydlig.

Eventuella ändringar av ett korrekt uttryck till ett felaktigt ger minuspoäng. (Men det blir inte poängavdrag för ändring av en korrekt form till en annan som också är korrekt.)

Du har 35 minuter till ditt förfogande.

Korrekturläsningstext (den medvetet skadade texten):

Surtsøy 30 år

Steg upp ur havet och vigdes åt forskningen

Trettio år är en försvinnande kort tid på den geologiska tidskalan. Vanligtvis beskrevs geologiska händelser i perspektivet av tusentals, miljoner eller miljarder år. Men vulkanön Surtsey är ett exempel på att det också på kort tid kan hända oerhört mycket. Inför forskarnas ögon har nytt land byggts upp, omformats och brytits ner.

Forskarna snabbt på plats

På morgonen den 14 November 1963 befann sig den isländska fiskebåten "Isleifur II" ute till havs i farvattnen söder om Island. När en av besättningsmännen gick upp på däck fick han syn på en rökpelare steg ur havet. Första tanken var att det var rök från en båt som stod i brand, men när de kom närmare insåg fiskarna snart vad det rörde sig om. De bevittnade inledningen till en vetenskaplig sensation - födelsen av en ny ö. För det var inte bara rök som steg ur havet utan också aska och lavabomber. I våldsamma explosioner slungades detta vulkaniska materiel högt upp i luften.

Redan nån timme senare fanns dom första geologerna på plats. De cirklade i ett flygplan kring utbrottplatsen som för varje timme nådde allt högre upp. Alltsedan dess har utvecklingen av Surtsey, den ö som föddes näst följande dag, noga studeras av forskare från hela världen. Även svenska forskare har projekt på Surtsey.

Exakt när vulkanutbrottet började på havsbotten är inte riktigt klarlagt. Några tydliga tecken på att ett vulkanutbrott var i antågane hade geologernas instrument inte visats. Men efteråt kunde de konstatera att det hade förekommit svaga skalv på havsbotten en vecka tidigare. Och dagen före utbrottet hade havsforskare som mätte vattnets temperatur sett att det stigit från 7 till 9.4 grader. Ytterligare ett tecken var lukten av svavel som folken på gårdarna längs Hemöns Sydkust, ett 20tal kilometer därifrån, hade känt några dagar innan.

Vulkaner på rad

Troligen startade utbrottet på havsbotten omkr. den 8:e november för att under de följande dagarna bygga upp en del av ön som ligger under havsytan. Djupet kring ön är ca. 130 meter. Redan den 15 november stack ön upp 10 m över vattenytan. Efter fyra dagar var höjden 60 meter och längden cirka 600 meter. Vid årsskiftet 1963/-64 hade ön vuxit till en höjd av 145 m. över havet.

Utbrottet upphörde tillfälligt den 31 jan. Men redan dagen därpå blossade de upp igen, men i en nybildad huvudkrater. Utbrotten pågick i nästan 4 år och skedde växelvis från de två huvudkratrerna.

Surtsey födelse inträffade vid en tid då den geologiska värdsbilden höll på radikalt förändrats. Den sk plattetektoniken hade vunnit gehör bland allt fler forskare och höll på att förändra synen på jorden och jordskorpan. Orsakerna till jordbävningar och vulkan utbrott söktes nu i rörelserna hos de stora plattor som jordskorpan består utav (se artikeln "Aska, lava, slam och gas", Forskning och framsteg, nr 4 1993).

Surtsey stämmer väl i plattetektonikens mönster. Atlanten och dess botten växer ständigt. Vid den s.k. mitt-Atlantiska ryggen som löper från norr till syd mitt emellan Europa och Amerika finns en platt-gräns. Här går plattorna isär, och vulkanutbrott bygger succesivt upp berg av lava och ny havsbotten. De aktiva vulkanerna sticker här och där upp ovanför vattenytan som på Asorerna.

Även Island ligger i denna vulkanska zon, och här kan man studera många av de geologiska processer som annars sker djupt ner på havsbotten. Vestmannaöarna med Surtsey ligger i förlängningen av de mest vulkaniska stråket på Island (bild 2).

- - -

Vågorna slog mot stugan

På ett mycket tidigt stadium stod det klart att Surtsey har ett stort vetenskapligt värde. Ön erbjöd ett unikt tillfälle att följa både de geologiska och de biologiska skeendena från första början på hel jungfruig mark. Därför gjordes Surtsey omedelbart till ett reservat för forskning. Myndigheterna utfärdade landstigningsförbud på ön med undantag för forskare (bild 8 och 9).

Inga ingrepp får göras som på något sätt kan störa den naturliga geologiska och biologiska utvecklingen på ön. För att ändå göra det möjligt att övernatta på ön byggde man en forskar station i form av en liten stuga. Man valde en skyddad plats som möjligt bakom ett stort berg av tefra. Men berget spolades bort och stranden kom allt närmare. Efter ett tjugotal år slog vågorna mot stugknuten, och då rev man stugan.

En ny stuga byggdes på betryggat avstånd från kusten, uppe i lavafältet vid öns sydöstra del i skydd för västliga vindar. Den stuga står fortfarande kvar.

Efter tusen år

För Surtsey finns ingen given framtida utveckling. En möjlighet är att vulkanen Surtur vakar till liv igen och bygger upp ön ytterligare. Vulkaner kan bli aktiva efter att varit lungna i långa perioder. Ett närliggande isländskt exempel är utbrottet på Hemön år 1973. Vulkanen Helgafell, öns högsta berg, hade vilat i 6000 år då den helt överaskande fick ett nytt utbrott.

Så länge vulkanen under Surtsey håller sig lugn fortsätter ön att krympa. Under de år som gått har vågorna ätit sej flera hundra meter in i ön. I och med att teffran omvandlas till palagonit (bild 11) blir den hård, till och med hårdare än lavan. Därför är det sannolikt att lavan nöts bort och att kvar blir en ö bestående i palagonit med höga branta stränder.

Surtsey får då en likadan form som alla de övriga öarna i Vestmannaöarna, med undantag för Hemsö som också har unga lavafält.

Troligen kommer det ta ett antal tusen år innan Surtseys lavafält har ätit upp av vågorna. Sätt i ett längre perspektiv kommer Surtsey liksom de andra Vestmannaöarna att förr eller senare att utplånas och bara finnas kvar som ryggar på havsbotten.

Bilaga 2: Originaltexten (som den publicerades i *Forskning och framsteg*, nr 7 1993):

[© Forskning och framsteg och Karin Eriksson]

Surtsey 30 år

Steg upp ur havet och vigdes åt forskningen

Trettio år är en försvinnande kort tid på den geologiska tidsskalan. Vanligtvis beskrivs geologiska händelser i perspektivet av tusentals, miljoner eller miljarder år. Men vulkanön Surtsey är ett exempel på att det också på kort tid kan hända oerhört mycket. Inför forskarnas ögon har nytt land byggts upp, omformats och brutits ner.

Forskarna snabbt på plats

På morgonen den 14 november 1963 befann sig den isländska fiskebåten "Isleifur II" ute till havs i farvattnen söder om Island. När en av besättningsmännen gick upp på däck fick han syn på en rökpelare som steg ur havet. Första tanken var att det var rök från en båt som stod i brand, men när de kom närmare insåg fiskarna snart vad det rörde sig om. De bevittnade inledningen till en vetenskaplig sensation - födelsen av en ny ö. För det var inte bara rök som steg ur havet utan också aska och lavabomber. I våldsamma explosioner slungades detta vulkaniska material högt upp i luften.

Redan någon timme senare fanns de första geologerna på plats. De cirklade i ett flygplan kring utbrottsplatsen som för varje timme nådde allt högre upp. Alltsedan dess har utvecklingen av Surtsey, den ö som föddes nästföljande dag, noga studerats av forskare från hela världen. Även svenska forskare har projekt på Surtsey.

Exakt när vulkanutbrottet började på havsbotten är inte riktigt klarlagt. Några tydliga tecken på att ett vulkanutbrott var i antågande hade geologernas instrument inte visats. Men efteråt kunde de konstatera att det hade förekommit svaga skalv på havsbotten en vecka tidigare. Och dagen före utbrottet hade havsforskare som mätte vattnets temperatur sett att det stigit från 7 till 9,4 grader. Ytterligare ett tecken var lukten av svavel som folket på gårdarna längs Hemöns sydkust, ett 20-tal kilometer därifrån, hade känt några dagar innan.

Vulkaner på rad

Troligen startade utbrottet på havsbotten omkring den 8 november för att under de följande dagarna bygga upp den del av ön som ligger under havsytan. Djupet kring ön är ca 130 meter. Redan den 15 november stack ön upp 10 meter över vattenytan. Efter fyra dagar var höjden 60 meter och längden cirka 600 meter. Vid årsskiftet 1963-64 hade ön vuxit till en höjd av 145 meter över havet.

Utbrottet upphörde tillfälligt den 31 januari. Men redan dagen därpå blossade det upp igen, men i en nybildad huvudkrater. Utbrotten pågick i nästan 4 år och skedde växelvis från de två huvudkratrarna.

Surtseys födelse inträffade vid en tid då den geologiska världsbilden höll på att radikalt förändras. Den s.k. platttektoniken hade vunnit gehör bland allt fler forskare och höll på att förändra synen på jorden och jordskorpan. Orsakerna till jordbävningar och vulkanutbrott söktes nu i rörelserna hos de stora plattor som jordskorpan består av (se artikeln "Aska,

lava, slam och gas", *Forskning och framsteg*, nr 4 1993).

Surtsey stämmer väl i platttektonikens mönster. Atlanten och dess botten växer ständigt. Vid den s.k. Mittatlantiska ryggen som löper från norr till söder mitt emellan Europa och Amerika finns en plattgräns. Här går plattorna isär, och vulkanutbrott bygger successivt upp berg av lava och ny havsbotten. De aktiva vulkanerna sticker här och där upp ovanför vattenytan som på Azorerna.

Även Island ligger i denna vulkaniska zon, och här kan man studera många av de geologiska processer som annars sker djupt nere på havsbotten. Vestmannaöarna med Surtsey ligger i förlängningen av det mest vulkaniska stråket på Island (bild 2).

- - -

Vågorna slog mot stugan

På ett mycket tidigt stadium stod det klart att Surtsey har ett stort vetenskapligt värde. Ön erbjöd ett unikt tillfälle att följa både de geologiska och de biologiska skeendena från första början på helt jungfrulig mark. Därför gjordes Surtsey omedelbart till ett reservat för forskning. Myndigheterna utfärdade landstigningsförbud på ön med undantag för forskare (bild 8 och 9).

Inga ingrepp får göras som på något sätt kan störa den naturliga geologiska och biologiska utvecklingen på ön. För att ändå göra det möjligt att övernatta på ön byggde man en forskarstation i form av en liten stuga. Man valde en så skyddad plats som möjligt bakom ett stort berg av tefra. Men berget spolades bort och stranden kom allt närmare. Efter ett tjugotal år slog vågorna mot stugknuten, och då rev man stugan.

En ny stuga byggdes på betryggande avstånd från kusten, uppe i lavafältet vid öns sydöstra del i skydd för västliga vindar. Den stugan står fortfarande kvar.

Efter tusen år

För Surtsey finns ingen given framtida utveckling. En möjlighet är att vulkanen Surtur vaknar till liv igen och bygger upp ön ytterligare. Vulkaner kan bli aktiva efter att varit lugna i långa perioder. Ett närliggande isländskt exempel är utbrottet på Hemön år 1973. Vulkanen Helgafell, öns högsta berg, hade vilat i 6 000 år då den helt överraskande fick ett nytt utbrott.

Så länge vulkanen under Surtsey håller sig lugn fortsätter ön att krympa. Under de år som gått har vågorna ätit sig flera hundra meter in i ön. I och med att tefran omvandlas till palagonit (bild 11) blir den hård, till och med hårdare än lavan. Därför är det sannolikt att lavan nöts bort och att kvar blir en ö bestående av palagonit med höga branta stränder. Surtsey får då en likadan form som alla de övriga öarna i Vestmannaöarna, med undantag för Hemön som också har unga lavafält.

Troligen kommer det att ta ett antal tusen år innan Surtseys lavafält har ätits upp av vågorna. Sett i ett längre perspektiv kommer Surtsey liksom de andra Vestmannaöarna förr eller senare att utplånas och bara finnas kvar som ryggar på havsbotten.

[1] Jag vill framföra ett stort tack till Åke Pettersson som bistått mig med bearbetningen av materialet och goda idéer under analysens gång.

Ett fall av kulturspecifik referens: översättningen till franska av det svenska ordet *lingon*

Av Olof Eriksson, professor i franska

Den problematik som är förknippad med översättning av kulturspecifika ord har under senare år rönt stor uppmärksamhet bland översättningsforskare. Det har framför allt handlat om att analysera de strategier som står till en översättares förfogande när det gäller att med minsta möjliga förlust av "dynamik" på översättningspråket uttrycka begrepp som där saknar direkt referentiell motsvarighet.

Den typ av ord som det här rör sig om benämns av Newmark (1988, s. 95) "cultural words", en term som har sin grund i det faktum att varje enskild språkgemenskap utgör vad Mounin (1990, s. 59-68) kallat en "monde culturel" i vilken en större eller mindre del av begreppsutrustningen är specifik för språkgemenskapen i fråga och därmed kräver beteckningar som blir svåra eller rentav omöjliga att återge på andra språk. Mounin (s. 65) ger bland annat som exempel de oöverstigliga svårigheter som det skulle erbjuda att få innevånarna i den tropiska regnskogen kring Amazonfloden att förstå innebörden av ett ord som *öken* eller de likaledes oöverstigliga problem som det skulle innebära att försöka återge beteckningar på franska och italienska kulturspecifika ostersorter i italiensk respektive fransk översättning, trots att det här rör sig om två "civilisations" som ligger varandra relativt nära.

Dessa kulturspecifika ord får inte förväxlas, vilket Mounin anklagar många forskare (bl.a. Nida och Vinay & Darbelnet) för att ha gjort, med de lexikala skillnader mellan språk som är resultatet av att man i olika kulturer har olika "visions du monde", till exempel i sättet att med språkliga beteckningar göra olika uppdelningar av färgskalan eller att, som i eskimåspråken, ha en rad olika beteckningar för olika varieteter av begreppet 'snö', där ett språk som franska egentligen endast har en enda - *neige* -, med generell innebörd. Det handlar i detta senare fall emellertid inte om begrepp som saknas i andra kulturer utan om begrepp som har olika referentiell status i de jämförda kulturerna.

Den mest radikala strategin i detta sammanhang är den som Vinay & Darbelnet (1977, s. 52-54; 258-266) betecknar med den mycket omdiskuterade termen *adaptation*, vars diffusa innebörd har påpekats av åtskilliga översättningsforskare, till exempel Newmark (1988, s. 90-91). En *adaptation* består i att man i översättningen försöker finna ett "cultural word" (dvs. ett kulturspecifikt ord) som hos läsaren av översättningstexten kan förväntas ge upphov till konnotativa associationer som ligger nära dem som originaltextens ord väcker hos läsaren av denna text. Newmark talar här om "cultural equivalent" och ger som exempel franskans *pause-café* för att återge engelskans *tea break*. Bland exempel från Vinay & Darbelnet kan nämnas den kända översättningen av engelskans *cricket* med dess påstådda franska "kulturella motsvarighet" *Tour de France*. Mounin ifrågasätter till och med om en sådan radikal strategi ens kan betraktas som en översättning: "Traduit-on vraiment *vigne* quand on substitue à cette notion tel mot désignant une plante qui ressemble à la vigne botaniquement, mais qui n'est pas cultivée, et ne donne pas de fruit non plus?"

Benämningen *adaptation* hos Vinay & Darbelnet omfattar emellertid också den strategi som består i att översättaren tillgriper ett ord/uttryck som med Newmarks terminologi inte är att betrakta som "cultural", det vill säga inte har kulturspecifik status. Detta innebär att översättaren så att säga "avkulturaliserar" ("deculturalises"; s. 83) originaltextens ord. Newmark använder för att beteckna denna process termen *neutralisation* (s. 103) och termen *functional equivalent* för att beteckna resultatet av processen. Dessa översättningar

får ofta en parafraserande karaktär och kräver i allmänhet ett språkligt uttryck som inte inskränker sig till ett enda ord. Bland Newmarks exempel kan nämnas 'French secondary school leaving exam' som översättning av franskans *baccalauréat* (s. 83) (jfr Mounin s. 63, med exempel från Nida).

En *adaptation* är hos Vinay & Darbelnet antingen obligatorisk eller fakultativ. Andra forskare använder denna term med en delvis annorlunda och mera begränsad innebörd. För Svane (1998, s. 99), till exempel, är en *adaptation* definitionsmässigt obligatorisk, medan hon med termen *conversion* avser en översättningsstrategi som trots att den oftast är mera radikal än *adaptationen* (t.ex.: *la soupe quotidienne* > *husmanskost*) likväl inte är obligatorisk. Tillyttermeraviso kan den alltid obligatoriska *adaptationen*, enligt Svane, vara antingen semantiskt (t.ex.: *shallow/grund* > *peu profond*) eller referentiellt (*mairie* > *stadshus*, *rådhus* eller *skattemyndighet* beroende på kontexten) motiverad. I det förra fallet talar Vinay & Darbelnet om *modulation* ("changement de point de vue": *grund* = 'föga djup'), medan *adaptation* hos dem utgör den samlande beteckningen för en fakultativ *conversion* och en obligatorisk referentiell *adaptation*. Det råder alltså på detta område - som på så många andra - en ganska stor begreppsmässig och terminologisk förvirring.

En semantisk kategori som upplåter sig sällsynt väl för studiet av de kulturspecifika ordens översättningsstrategier är olika språksamhällens flora. Här finns också ofta en direkt koppling mellan det kulturspecifika och det naturspecifika i så måtto att för en språkgemenskap specifika växter ofta ingår i maträtter som utgör ett viktigt inslag i denna språkgemenskaps specifika matkultur. I den förteckning som Newmark ger (s. 103) över de kulturspecifika ordens semantiska områden hamnar båda dessa företeelser - växter och mat - med etiketterna *ecology* respektive *material culture* under den samlande rubriken *Culture* ("Way of life and its manifestations peculiar to one speech community").

Bland växterna uppvisar ofta bärväxterna, på grund av skillnader vad beträffar topografi, klimat och andra naturförhållanden, en särskilt hög grad av kulturell specificitet, vilken naturligtvis avspeglar sig i betydande terminologiska skillnader mellan språken.

Ett särskilt intressant språkligt fall, vid översättning från svenska till franska, erbjuder det bär som på svenska benämns *lingon*. Detta måste, i förhållande till Frankrike, betraktas som i hög grad natur- och kulturspecifikt för Sverige (eller Skandinavien utom Danmark). Även om bäret i Frankrike kan påträffas i ringa kvantitet i Centralmassivet och i Alperna [1], så torde det för nästan alla fransmän ändå vara helt okänt som ett bär ingående i Frankrikes flora. Till detta kommer den oerhört viktiga kulturhistoriska roll som *lingonet* spelat i Sverige i egenskap av en av de mest karakteristiska inslagen i svensk mathushållning och svensk matkultur. Om denna roll kan man läsa i *Bärboken* (Armfelt Hansell 1969, s. 243-250) och i ett stort antal specialstudier i ämnet (t.ex. Wikmark 1907, Ericsson 1934, Eriksson-Ingelög-Kardell 1979, Kardell-Carlsson 1982).

Följande schema kan tjäna som utgångspunkt för framställningen:

blåbär	{	= myrtille (> myrtille rouge (sauvage) = lingon)	{	= blåbär > = airelle myrtille
		= airelle > airelle rouge = lingon > = airelle		= lingon

blåbär = [airelle] myrtille

lingon = airelle [rouge]

Det finns således i franskan huvudsakligen två ord [2] för att beteckna blåbäret, vilket, till skillnad från *lingonet*, är vanligt förekommande i Frankrike, både naturellt och kulturellt (sylt, sorbet etc.). Strikt botaniskt är *airelle* en släktbeteckning (*vaccinium*) och *myrtille* en artbeteckning (Dauzat *et al.* 1964, s. 19), men i bruket är det fråga om två likvärdiga och synonyma beteckningar på blåbäret, vilket klart framgår av lexikonuppgifter som de följande: "**airelle**. Genre d'éricacées, appelées aussi *myrtille* dont les fruits noir violacé,

aignelets, servent à faire des siropes." (*Dictionnaire Actuel de la Langue Française*, 1991, s. 29); "**airelle** [...] 2. *Par extens.* Fruit de cet arbrisseau (dit aussi *myrtille*)" (*Grand Larousse de la Langue Française*, t. I, 1971, s.109); "**airelle** nf. *Région.* Myrtille" (*Dictionnaire Hachette de la Langue Française*, 1980, s. 38); "**airelle** [...] le fruit est une petite baie noire et sphérique savoureuse, baie appelée également *airelle*. Famille des éricacées.) [Syn. BRIMBELLE, MYRTILLE]." (*LEXIS*, 1975, S. 51); "**airelle**. Nom méridional de la myrtille" (*Micro Robert*, 1971, s. 26); "**airelle** [...] les fruits sont encore appelés *myrtilles*" (*Pluridictionnaire*, 1975, s. 32); "**airelle** [...] nf (*myrtille*) bilberry, whortleberry, blueberry" (*Le Robert & Collins Dictionnaire français-anglais*, 1987, s. 19); "Il [*sc.* le mot *airelle*] continue d'être en concurrence avec d'autres noms de cette baie ou de baies semblables, comme *myrtille*, qui paraît plus courant en français central" (*Le Robert. Dictionnaire Historique de la Langue Française*, t. I, 1992, s. 40).

Som redan framgår av några av dessa citat, är fördelningen av de båda ordens användning geografiskt betingad, på så sätt att *airelle* är den sydfranska beteckningen, vars utbredningsområde är starkt begränsat och som tillyttermeravisso är på väg att utkonkurreras av *myrtille*: "Dans l'usage courant *airelle* est le terme du Midi, *myrtille* celui du Nord, 'qui élimine peu à peu les mots régionaux'." (*Trésor de la Langue Française*, 1973, s. 385)

Ordet *airelle*, som är av betydligt yngre datum än *myrtille* (slutet av 1500-talet), har också följdriktigt occitansk ursprung. Det kommer via en avledd form *airelo*, belagd i Cevennerna i Centralmassivet, från provensalskans *aire*, av femininformen (*atra*) av det latinska adjektivet *ater* 'svart' (jfr t.ex. *F.E.W.*, 1928, s. 166; Bloch-Wartburg, 1968, s. 16; *T.L.F.*, 1973, s. 385; *Dictionnaire Historique de la Langue Française*, 1992, s. 40; *Grand Dictionnaire Encyclopédique Larousse*, 1982, s. 231; Dauzat *et al.*, 1964, s. 19).

För att beteckna det bär som i svenskan kallas *lingon*, och som ju trots allt i begränsad omfattning förekommer i Frankrike och som importerats dit, har nu franskan, på basis av likhets- och släktskapsprinciperna, skapat den adapterade formen *airelle (à/aux fruits) rouge(s)*: *airelle rouge* (*Le Robert Méthodique*, 1982, s. 32); *airelle à fruits rouges* (*Duden Français*, 1981, s. 662; *Le Nouveau Petit Robert*, 1995, s. 51); *airelle aux fruits rouges* (= *airelle vigne du Mont-Ida* < *vaccinium vitis-idaea*) (*Le Grand Robert*, t. I, 1989, s. 222), vilken svenska (och andra skandinaviska) lexikografer inte varit sena att anamma som översättning av svenskans *lingon* (eller danskans *tyttebær*): "**airelle rouge** lingon" (Zenk, 1992, s. 10); "**airelle à fruits rouges** lingon" (Enwall-Lötmarker, 1995, s. 23); "**lingon** airelle rouge" (*Norstedts Franska Ordbok*, 1991, s. 233); "**tyttebær** airelle à fruits rouges, airelle rouge" (Blinkenberg-Høybye, 1991, s. 1789); "**airelle rouge** lingon" (Schlyter, 1992, s. 80); "**lingon** airelle rouge" (Schulthess, 1886, s. 285).

Det är intressant att notera i detta sammanhang att man i *Grand Robert Encyclopédique* (1982, s. 231) finner *airelle rouge* inte som beteckning utan som beskrivning, och med den adapterade formen *airelle de Scandinavie* som beteckning: "*Airelle* [...] petite baie comestible noire (*myrtille*) ou rouge (*airelle de Scandinavie*)."

Den typ av adaptation vi har att göra med i fallet *airelle rouge* skulle man kunna benämna *intern lexikaliserad adaptation*, eftersom den inte är direkt kopplad till översättningsprocessen. Faktum är att jag inte lyckats belägga formen *airelle rouge* som översättning av *lingon* i någon enda litterär text.

Den form som i stället uppträder i översättningar till franska av svenska litterära texter är *airelle*. Här har alltså skett en utveckling genom vilken *airelle* har tappat sitt preciserande efterled men samtidigt likafullt behållit betydelsen av *lingon*. Denna utveckling har möjliggjorts av ordet *airelle*'s ringa geografiska utbredning i Frankrike och av dess för de flesta fransmän okända betydelse; detta i en situation där det redan fanns ett väl etablerat ord - *myrtille* - för att beteckna blåbäret [3].

Men även utanför översättningslitteraturens område kan man konstatera att *airelle* idag är

det vedertagna ordet för att beteckna lingonet. Det är exempelvis det ord som konsekvent förekommer på franska matsedlar: *civet de chevreuil aux aïrelles, rôti de biche aux aïrelles*, etc. [4]

Ordet *aïrelle* har således kommit att beteckna ett begrepp som hade behov av en beteckning i form av ett enkelt icke parafraserande och icke motsägelsefullt lexem ('ett bär som är blått kan inte samtidigt vara rött'), vilket var möjligt därför att *aïrelle* hade en betydelse som inte var tillräckligt etablerad för att ordet inte skulle kunna upplåta sig åt en ny betydelse.

Lexika, till skillnad från översättningstexter, har emellertid, som så ofta, varit mycket långsamma med att registrera denna nya betydelse. Av franska lexika har jag bara funnit den i *Le Nouveau Petit Robert*, vars första utgåva daterar sig till 1993 och där det under *aïrelle* som andra betydelse (den första är beteckningen på busken) står att läsa: "Baie rouge de cet arbrisseau" (s. 51). I alla utgåvor av *Le Petit Robert* fram till 1993 förekommer emellertid inte denna uppgift. Av tvåspråkiga ordböcker ger Vising (1936, s. 16) för *aïrelle* betydelsen "lingon[ris]", dock med tillägget "(= ~ rouge)".

I litterära översättningstexter är emellertid sedan lång tid tillbaka *aïrelle* den gängse översättningen av *lingon*. Här följer ett antal exempel som belyser detta:

- (1) Han älskade bärtiden. Då fick han sälja. Han älskade *blåbär* och *lingon*, särskilt *lingon* om de voro många. (Martinson, *Nässlorna blomma* 47)

Il adorait la saison des baies. Alors il vendait. Il adorait les *myrtilles* et les *aïrelles*, les *aïrelles* surtout - quand elles étaient en abondance. (70)

- (2) Ett lok hade fem öppna vagnar med *lingon* efter sig, ett kom pustande med en lång rad bölände kreatursvagnar. (Lagerkvist, *Gäst hos verkligheten* 59)

Une locomotive tirait cinq wagons plats pleins d'*aïrelles*, une autre arriva en haletant avec un long convoi de bêtes beuglantes. (58)

- (3) En kvinna går där nedböjd över tuvorna och plockar *lingon*. (Moberg, *Sömlös* 347)

Une femme penchée sur les buissons cueille des *aïrelles*. (304)

- (4) Till och med om en lämnar boskap och folk i fred och bara lever av *lingon* och myror och grönt, så får en inte bo kvar i skogen. (Lagerlöf, *Nils Holgersson* 362)

Même si nous laissons les gens et le bétail en paix et ne vivons plus que d'*aïrelles*, de fourmis et de verdure, ils ne nous permettent plus de vivre dans la forêt. (385-6)

- (5) Hon hade stoppat *lingon* i munnen medan hon plockade. (Moberg, *Sömlös* 349)

Elle avait mangé des *aïrelles* pendant sa cueillette. (306)

- (6) Över stugdörren hängde krans och krona i *lingonris* och prästkragar och på ömse sidor stodo björkruskor. (Strindberg, *Hemsöborna* 98)

Le portail était flanqué de deux ramées de bouleau, surmonté d'une guirlande et couronné d'*aïrelles* et de marguerites. (115-6)

- (7) Henrik stannade då bilen, sprang ut och kastade sig raklång på rygg bland *lingonriset*. (Wägeus, *Jakt på ett vitt fält* 15)

A ce moment-là Henrik a arrêté l'auto, et il en a sauté pour aller se jeter de tout son long sur le dos au milieu des *aïrelles*. (18)

Redan i en bok från 1922 om Sverige (Bellessort) görs distinktionen mellan *myrtille* och *airelle*: "Elle (*sc.* L'île) est pauvre : il n'y pousse que des *myrtilles* et des *airelles*." (s. 84)

Det är emellertid obestridligt att ordet *airelle* regionalt i Frankrike har kvar betydelsen 'blåbär'. Det är därför inte att förvåna sig över att man velat betona den etymologiska grundbetydelsen hos *airelle* (< *atra* 'svart') genom att, i analogi med bildningen *airelle rouge*, till *airelle* foga ett preciserande *myrtille*. Denna form är vanligt förekommande under uppslagsordet *airelle* i tvåspråkiga lexika, men det är symptomatiskt att man oftast i dessa lexika under uppslagsordet *blåbär* finner endast *myrtille* och under *myrtille* endast 'blåbär'. *Airelle myrtille* skall alltså ses som en skapelse som tillkommit i opposition till *airelle rouge*. Exempel på dylika lexika är Zenk: "**airelle myrtille** blåbär", men: "**blåbär** myrtille" och "**myrtilles** pl. blåbär"; Enwall-Lötmarker: "**airelle myrtille** blåbär", men: "**myrtille** blåbär"; Schlyter: "la **myrtille** (l'**airelle** f. **myrtille**) blåbär"; Norstedts: "**airelle** [**myrtille**] blåbär", men: "**blåbär** myrtille"; Blinkenberg-Høybye (1964, s. 45): "**airelle** [...] (= ~ **myrtille**) bølge, blåbær" — (1991, s. 163): "**blåbær** myrtille".

Men beteckningen förekommer också i enspråkiga franska lexika, till exempel i *Le Robert Méthodique* (s. 32), *Le Nouveau Petit Robert* (s. 51), *Le Grand Robert* (s. 222). I inga av dessa nämns emellertid kombinationen *airelle myrtille* under uppslagsordet *myrtille*.

Det som är gemensamt för de hittills nämnda två- eller flerledade adapterade bildningarna är att de har en beskrivande valör: lexemet *airelle rouge* talar sålunda om att det är fråga om ett bär som har ungefär samma storlek och form som ett blåbär men som skiljer sig från detta genom att ha röd färg. Det finns, när det gäller lingon, andra liknande bildningar, men som inte uppnått samma grad av lexikalisering. Exempelvis återges *lingon* i Strindbergs *Hemsöborna* med *myrtille rouge* (8), och i en bok om Sverige av François-Régis Bastide talas det i betydelsen *lingon* om *myrtille sauvage* (9), en bildning som förutom att ha låg lexikaliseringsgrad dessutom har en beskrivande valör som är mindre precis (skulle det alltså finnas *myrtilles* som inte är *sauvages*?):

- (8) [...] och hon tog sig till att plocka *lingon* i förkläd, för hon kunde inte vara sysslolös. (Strindberg, *Hemsöborna* 75)

[...] elle revint par le bois où elle s'attarda à ramasser des *myrtilles rouges* qu'elle rapporta dans son tablier. (88)

- (9) Le dîner du soir est relativement "continental", bien que certains plats suédois surprennent l'étranger. Les *köttbullar*, boules de viande frites, humectées par une gelée de *myrtilles sauvages* (*lingon*), l'*ärtsoppa*, soupe de pois jaunes, au lard et au punch, sont les plus savoureux. (Bastide, *Suède* 95)

Dessa båda egenskaper - låg lexikaliseringsgrad och svag beskrivningsvalör - utmärker också översättningarna av andra bärsorter, med ännu högre kulturspecificitet, till exempel hjortron, som i Norstedts lexikon återges med *mûre boréale* och hos Blinkenberg-Høybye (s. 1090) [hjortron = multebær] med "[espèce de] mûre sauvage". Hos svenska lexikografer som Schulthess, Hammar och Zenk återges det med *fausse-mûre*, en beteckning som således visserligen uppnått en viss lexikaliseringsgrad men som praktiskt taget saknar beskrivande värde och där förledet *fausse* har sin vanliga uppgift att "désigner une chose ayant une certaine ressemblance [...] avec la chose proprement désignée par le substantif" (*T.L.F.*, t. 8, 1980, s. 701). Det är en tom etikett på ett i Frankrike ej förekommande bär och ordet kan mycket riktigt inte heller återfinnas ens i de mest utförliga enspråkiga franska lexika. Möjligen kan det ha sitt ursprung hos översättare snarare än lexikografer. Det påträffas nämligen ofta i litterära texter:

- (10) [...] och dalgången var betäckt med en tjock matta av ljung, kråkris och *hjortron*. (Strindberg, *Hemsöborna* 93)

[...] de même, le fond de la vallée était revêtu d'un épais tapis de bruyère, d'euphorbes et de *fausses-mûres*. (110)

Bruket är emellertid inte generaliserat, vilket följande exempel vittnar om:

- (11) De gick tillsammans att sätta snaror för fåglarna, metade laxöring i forsen och plockade *hjordtron* på myren. (Lagerlöf, *Nils Holgersson* 586)

Ensemble ils allaient poser des pièges pour les oiseaux, ils pêchaient des truites dans le torrent et cueillaient des *mûres de ronces* dans le marécage. (620-1)

Detsamma gäller det i än högre grad exotiska åkerbäret, som i lexika får översättningar som *framboise arctique* (Hammar), *mûre arctique* (Zenk), *ronce arctique* (Blinkenberg-Høybye, s. 32).

Däremot har det mindre exklusiva odonbäret en relativt lexikaliserad form, vars beskrivningsvalör, baserad på likhets- och lokalitetsprinciperna, emellertid förblir tämligen vag: *airelle des marais* (där *airelle* alldeles uppenbart har betydelsen 'blåbär') (Hammar, Enwall-Lötmarker, Zenk).

Ju mer natur- och kulturspecificiteten hos en företeelse (som i detta fall ett bär) ökar, ju mer ökar benägenheten hos en översättare att i ett läge där någon lexikaliserad form ej finns att tillgå ta sin tillflykt till en typ av adaptering som inte bygger på beskrivningsprincipen, utan snarare på vad man skulle kunna kalla ersättningsprincipen genom parallellism. Ett bra exempel på detta fenomen ger följande mening från Strindbergs *Tjänstekvinnans son*:

- (12) Dagen före ankomsten gick han till skogen och plockade *hjordtron* och *blåbär*. (Strindberg, *Tjänstekvinnans son* 79)

La veille de son arrivée il alla au bois cueillir des *framboises* et des *airelles*. (80)

Översättaren har här inte gjort något försök att med hjälp av ett beskrivande uttryck hos läsaren av översättningstexten frammana bilden av ett speciellt slags bär. Skälet är givetvis att en sådan beskrivning, hur pertinent den än är, aldrig kan bli effektiv så länge som den referentiella förankringen saknas hos denna läsare. Inför denna hopplösa uppgift har översättaren här i stället valt ett bär om vilket den stora majoriteten fransmän har en mycket klar och väl definierad referentiell kunskap. Denna radikala typ av individuell adaptation är den som Vinay och Darbelnet illustrerar med det klassiska exempel i vilket det specifikt engelska spelet *cricket* i fransk översättning får motsvaras av cykelloppet *Tour de France*, med den skillnaden dock att hallon ju ingalunda är något specifikt franskt bär. Det är notervärdt att *blåbär* här inte återgivits med *myrtille* utan med *airelle*, vilket förmodligen är en ordagrann översättning och inte något slags omvänd adaptation.

Det är naturligtvis inte heller på något sätt anmärkningsvärt att ordet *lingon* i fransk översättning adapteras individuellt, vilket då undantagslöst sker med ordet *myrtille*. Detta kan till och med inträffa i texter där *lingon* (eller någon dialektal variant av ordet) på andra platser återges med *airelle*:

- (13) Gumman dukade fram ännu en del detaljer. Vinbärsgelé i ena ändan av en salladjär, och *lingonsylt* i den andra ändan av densamma. (Martinson, *Vägen till Klockrike* 72)

La vieille compléta sa table. De la gelée de cassis au bout d'un ravier, de la confiture de myrtilles à l'autre bout. (85)

- (14) Över buskgläntan låg solen smörgul och mild och *krösentuvorna* blänkte.
(Moberg, *Sömmlös* 348)

Un doux soleil couleur de beurre planait au-dessus de la clairière, faisant briller les *grappes de myrtilles*.(305)

Samma fenomen kan konstateras beträffande andra kulturspecifika bär. Exempelvis återges *odonsnår* i en och samma text (Martinson, *Klockrike*) en gång med *airelles* (145-159) och en annan gång med *buisson de myrte* (146-159), båda exempel på en adaptation enligt ersättningsprincipen.

Kulturspecifika ord av typen *lingon* är alltså utsatta för två fundamentalt olika adapteringsstrategier. Lexikografen eftersträvar med nödvändighet en översättning som, i avsaknad av målspråksreferent, så precist som möjligt beskriver källspråksreferenten genom att ta fasta på för denna karakteristiska egenskaper. Översättaren befinner sig i en friare position, där han/hon har möjlighet att antingen anamma de av lexikograferna etablerade, och mer eller mindre lexikaliserade, beskrivande översättningarna, eller att, vid ord med hög kulturspecificitet, välja en icke-beskrivande motsvarighet.

Vi har dock konstaterat att fallet *lingon* intar en särställning genom att den beskrivande adaptationen där genom reduktion resulterat i en faktisk betydelseförändring, vilken kunde bli möjlig genom utkonkurrerandet av det ena av två synonyma ord, och genom den strävan som finns att i ett sådant läge reducera en adapterad form till ett enkelt lexem då den adapterade formen inte längre fyller någon distinktiv funktion.

© [Olof Eriksson](#)

BIBLIOGRAFI

- ARMFELT HANSELL, Ö. (1969), *Bärboken*, Stockholm, Norstedts.
- BLINKENBERG, A. & HØYBYE, P. (1964), *Fransk-Dansk Ordbog*, København, H. Hagerup.
- BLINKENBERG, A. & HØYBYE, P. (1991), *Dansk-Fransk Ordbog*, 4e uppl. København, Handelshøjskolens Forlag & Nyt Nordisk Forlag Arnold Busck.
- BLOCH, O. & WARTBURG, W. VON (1968), *Dictionnaire Étymologique de la Langue Française*, 5e éd., Paris, Presses Universitaires de France.
- DAUZAT, A. & DUBOIS, J. & MITTERAND, H. (1964), *Nouveau Dictionnaire Étymologique*, Paris, Larousse.
- Dictionnaire Actuel de la Langue Française* (1991), Paris, Flammarion.
- Dictionnaire Hachette de la Langue Française* (1980), Paris, Hachette.
- Duden Français. Bildwörterbuch Deutsch und Französisch* (1981), Mannheim-Wien-Zürich, Duden Verlag.
- ENWALL, J. & LÖTMARKER, R. (1995), *Fransk-Svensk Ordbok*, Stockholm, Natur och Kultur.
- ERICSSON, J. (1934), *Markernas förbisedda guld*, Stockholm.
- ERIKSSON, L. & INGELÖG, T. & KARDELL, L. (1979), *Blåbär, lingon, hallon*, Sveriges Lantbruksuniversitet, Avd. för landskapsvård, Rapport 16.
- Grand Dictionnaire Encyclopédique Larousse* (1982), Paris, Larousse.
- Grand Larousse de la Langue Française* (1971), t. I, Paris, Larousse.
- Le Grand Robert* (1989), 2e éd., t. I, Paris, Dictionnaires Le Robert.
- HAMMAR, T. (1997), *Svensk-Fransk Ordbok*, 3e uppl., Stockholm, Norstedts.
- KARDELL, L. & CARLSSON, E. (1982), *Hjortron, tranbär, lingon*, Sveriges Lantbruksuniversitet, Avd. för landskapsvård, Rapport 25.
- Lexis. Dictionnaire de la Langue Française* (1975), Paris, Larousse.

- Micro Robert. Dictionnaire du Français Primordial* (1971), Paris, Dictionnaires Le Robert.
- MISTRAL, F. (1966), *Lou Tresor dóu Felibrige ou Dictionnaire Provençal-Français*, t. I, Paris, Champion.
- MOUNIN, G. (1990), *Les problèmes théoriques de la traduction*, Paris, Gallimard, Coll. "Tel".
- NEWMARK, P. (1988), *A Textbook of Translation*, New York-London-Toronto-Sydney-Tokyo, Prentice Hall.
- Norstedts Franska Ordbok* (1991), Stockholm, Norstedts.
- Le Nouveau Petit Robert* (1995), Paris, Dictionnaires Le Robert.
- Pluridictionnaire* (1975), Paris, Larousse.
- Le Robert & Collins Dictionnaire Français-Anglais* (1987), Paris, Dictionnaires Le Robert.
- Le Robert Dictionnaire Historique de la Langue Française* (1992), t. I, Paris, Dictionnaires Le Robert.
- Le Robert Méthodique* (1982), Paris, Dictionnaires Le Robert.
- SCHLYTER, B. (1992), *Franska Facktermer 10*, Lund, Dialogos.
- SCHULTHESS, F. (1886), *Svensk-Fransk Ordbok*, Stockholm, Norstedts.
- SVANE, B. (1998), "Comment traduire la réalité? Étude de la traduction des expressions référentielles", *Språk- och kulturkontraster. Om översättning till och från franska*, (Acta utg. av Olof Eriksson), s. 93-118, Åbo, Åbo Akademis Förlag.
- Trésor de la Langue Française* (1973), t. 2, Paris, Éditions du C.N.R.S.
- Trésor de la Langue Française* (1980), t. 8, Paris, Éditions du C.N.R.S.
- VINAY, J.P. & DARBELNET, J. (1977), *Stylistique comparée du français et de l'anglais*, nouvelle édition revue et corrigée, Paris, Didier.
- VISING, J. (1936), *Fransk-Svensk Ordbok*, Stockholm, Norstedts.
- WARTBURG, W. VON (1928), *Französisches Etymologisches Wörterbuch*, Band 1, Bonn, Fritz Klopp Verlag.
- WIKMARK, E. (1907), *Lingon - om en svensk framtid och om ett fosterländskt företag*, Göteborg.
- ZENK, G. (1992), *Köksfranska. Gastronomisk ordlista*, Stockholm, Informationsförlaget.

TEXTER

- BASTIDE, F.-R. (1954), *Suède*, Paris, Seuil (Coll. "Petite Planète").
- BELLESSERT, A. (1922), *La Suède*, Paris, Perrin et Cie Libraires-Éditeurs.
- LAGERKVIST, P. (1961), *Gäst hos verkligheten*, Bonniers. *L'Exil de la terre*, Stock, 1977 (övers. Vincent Fournier).
- LAGERLÖF, S. (1907), *Nils Holgerssons underbara resa genom Sverige*, 2, Bonniers. *Le merveilleux voyage de Nils Holgersson à travers la Suède*, Actes Sud, 1990 (Le Livre de Poche 1991) (övers. Marc de Gouvenain et Lena Grumbach).
- MARTINSON, H. (1984), *Nässlorna blommar*, MånPocket. *Les orties fleurissent*, Stock, 1978 (övers. C.G. Bjurström et Jean Queval).
- MARTINSON, H. (1951), *Vägen till Klockrike*, Bonniers. *Le chemin de Klockrike*, Stock, 1951 (övers. Denise et Pierre Naert).
- MOBERG, V. (1975), *Sömlös*, Bonniers. *Insomnie*, Nouvelles Éditions Latines, 1948 (övers. Marguerite Gay).
- STRINDBERG, A. (1979), *Hemsöborna*, Bonniers. *Les gens de Hemsö*, L'Élan, 1991 (övers. Jean-Jacques Robert).
- STRINDBERG, A. (1916), *Tjänstekvinnans son*, Bonniers. *Le fils de la servante*, Presses Universitaires de France, 1921 (övers. Camille Polack).
- SWAHN, J.-Ö. (1994), *Walpurgis, écrevisses et Sainte-Lucie. Fêtes et traditions en Suède*, Éditions de l'Institut Suédois (trad. Lydie Rousseau).
- WÄGEUS, M. (1986), *Jakt på ett vitt fält*, Alba. *Scène de chasse en blanc*, Presses de la Renaissance, 1990 (övers. Jean-Baptiste Brunet-Jailly).

NOTER

- [1] I *Lou Tresor dóu Felibrige* av Frédéric Mistral (1966, del I, s. 3) uppträder detta bär under namnet *abajou* : "**abajou** fruit de l'airielle rouge :

S'anèren sus la mountagno
Manja arsanos e *abajous*."

[2] Det finns åtskilliga andra, mera regionala ord för att beteckna blåbäret: *brimbelle* (östra Frankrike), *bleuet* (Kanada), *luce* (Bretagne), *moret*, etc. (jfr *Le Grand Robert*, 2^a uppl., 1989, del I, s. 222). *Airelle* och *myrtille* är emellertid de helt dominerande formerna: "Seuls les mots *airelle* et *myrtille* sont connus de la majorité des francophones (sauf au Canada, où l'on dit *bleuet*)."(Le Grand Robert, 1989, s. 222)

[3] En mini-enkät med fem sedan lång tid i Sverige boende universitetslärare bekräftade detta. Samtliga uppgav det enkla *airelle* som det ord med vilket de spontant på franska skulle återge det svenska ordet *lingon*.

[4] I böcker med recept på svenska maträtter är det också *airelle* som uppträder: [Dolmas de chou = kåldolmar] : "[...] Servir avec des pommes de terre et de la confiture d'*airelles*" (Swahn, 1994, s. 14). Jämför *confiture d'airelles* som exempel i *Grand Larousse de la Langue Française* (1971, s. 109), där det betyder 'blåbärssylt'.

På resa med prosten i Sunnerbo kontrakt 1749

Av Olle Larsson, doktorand i historia

[Länk till presentation av Olle Larsson](#)

Inledning

Året är 1749. Ute i Europa har det österrikiska tronföljdskriget precis slutat. En våg av upplysningstankar sköljer över kontinenten och flera länder styrs av upplysta despoter. I Preussen regerar Fredrik den store och i Österrike Maria Teresia. I Danmark firar det oldenburgska kungahuset att man suttit på den danska tronen i 300 år.

I Sverige regerar Fredrik I över ett rike befolkat av omkring 2,2 miljoner människor, varav ungefär 426 000 bodde i Finland som då utgjorde Sveriges östra rikshalva. 1749 upprättas det så kallade Tabellverket, föregångaren till Statistiska centralbyrån, av Pehr Wargentin och från och med detta år har vi en relativt tillförlitlig befolkningsstatistik över Sverige. Samma år anmodas alla husägare i Stockholm att sätta upp gatlyktor och hålla dem tända under en viss tid av dygnet under den mörka årstiden.^[1]

I början av september detta år gav sig kontraktsprosten Petrus Ulmgren ut på sin årliga visitationsresa i Sunnerbo kontrakt i sydvästra Småland.

Den svenska kyrkan vid 1700-talets mitt

Under loppet av 1600-talet växte en stark luthersk enhetskyrka fram i Sverige. Denna tid kallas ofta ortodoxins era. Det som kanske mer än något annat utmärker århundradet i kyrkligt hänseende, är överhetens strävanden efter enhetlighet i såväl tro som kyrkoliv. Denna kamp kröntes med seger 1686, då en ny kyrkolag satte punkt för den partikularism, det vill säga de regionala skillnader, som tidigare präglade kyrkolivet i landet. Bristen på ett enhetligt regelverk hade fått till följd att de olika stiftens kyrkoliv styrdes av lokala stiftsstadgor, vilket medförde att de olika stiftens tillämpade olika ceremonier.^[2] Under slutet av århundradet tillkom också en ny katekesutgåva, en ny psalmbok och en ny kyrkohandbok. Tillsammans med kyrkolagen befrämjade detta en ökad likformighet i kyrkolivet.

Under hela 1600-talet ställdes stora krav på att den enskilde höll sig till den rätta läran och tron och under loppet av århundradet utkom flera sk religionsstadgor. Dessa innehöll krav på rättrogenhet och stränga straff väntade den som avföll från den rätta läran. Ända fram till 1860 var straffet för avfall från den evangeliska lutherska tron landsförvisning.

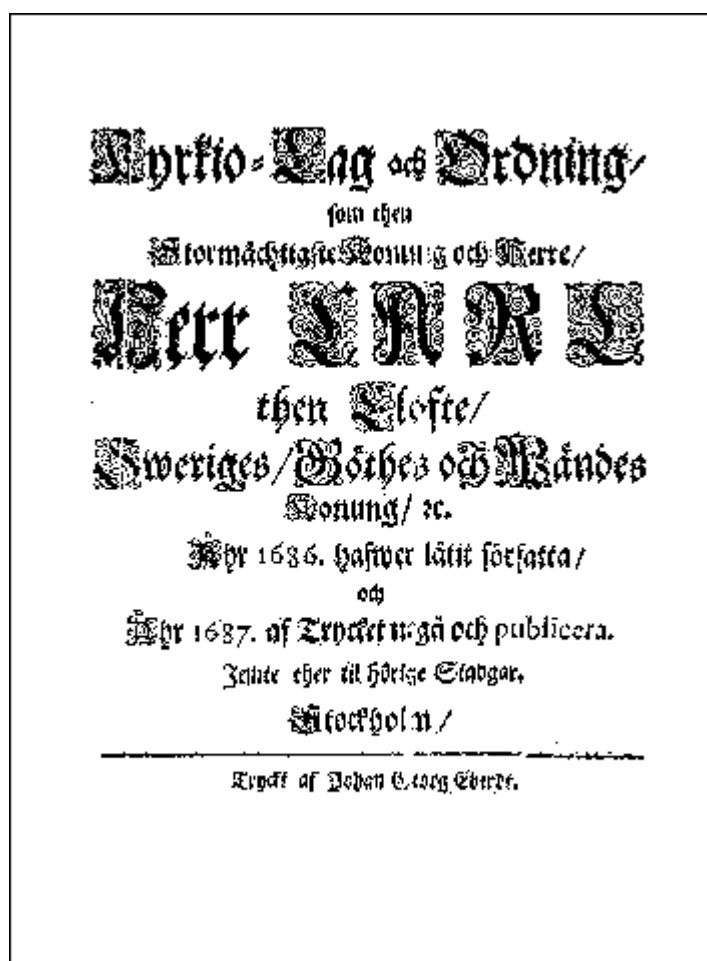
På lokal nivå spelade kyrkan en mycket viktig roll som moralens och sedligheten väktare. Kampen mot utomäktenskaplig sexualitet, vidskepelse och diverse oseder som till exempel brännvinsdrickande och tobaksrökande präglade mycket av tidens kyrkoliv. I denna kamp var folkundervisningen och kyrkotukten viktiga inslag. Folkundervisningens främsta redskap var katekesen som från och med mitten av 1500-talet var folkboken framför andra. Kyrkotukten, det vill säga den kyrkliga rättskipningen, syftade till att genom varningar, förmaningar, stockstraff, kyrkoplikt och bann skapa goda och lydiga undersåtar.^[3]

I socknarna intog kyrkoherdarna en stark ställning i egenskap av ordförande på sockenstämman som var en mycket viktig mötesplats på lokal nivå, där beslut som var viktiga för lokalsamhällets invånare fattades.

Under 1700-talet fortsatte den lutherska ortodoxin att vara härskande. Nu mötte emellertid den svenska kyrkan hot utifrån i form av nya religiösa rörelser som till exempel pietism och herrnhutism. Detta medförde att den religiösa tvångslagstiftningen fortsatte. Den tog sig bland annat uttryck i det sk konventikelplakatet 1726 som riktade sig mot den framträngande pietismen och i 1735 års religionsstadga som kan sägas utgöra kulmen på den svenska religiösa intoleransens historia. En uppluckring av religionslagstiftningen möter vi inte förrän mot slutet av 1700-talet och denna lättnad i religionstvånget riktade sig enbart till de främmande trosbekännare som vistades i riket.

Fortfarande under 1700-talet spelade kyrkan en mycket viktig roll som folkuppfostrare och kyrkotukten var viktig i kampen mot osedlighet och oordning i församlingarna. Precis som under 1600-talet sköttes kyrkotukten på församlings-, kontrakts- och stiftsnivå.[\[4\]](#)

Denna artikel skall handla om prostvisitationerna i Sunnerbo kontrakt 1749 och därför kan det vara lämpligt att titta närmare på vad prostarna skulle syssla med vid sina visitationer enligt 1686 års kyrkolag, som med vissa strykningar och tillägg kom att gälla långt in på 1900-talet.

Kyrkolagen och prostvisitationerna

Enligt 1686 års kyrkolag, som ofta betecknas som den karolinska ortodoxins höjdpunkt i kyrkligt avseende, var en av prostarnas viktigaste uppgifter att årligen visitera de olika församlingarna i det kontrakt de var satta att sköta.[\[5\]](#) I denna lag stadgades att prostvisitationer skulle hållas vid någon lämplig tidpunkt varje år, helst under hösten då tiondet inkommit.

Vid dessa förrättningar skulle prostarna kontrollera en rad olika saker. Det låg inom deras ansvarsområde att se till att katekesundervisningen, kyrkodisciplinen och gudstjänsten sköttes på ett riktigt sätt av det lokala prästerskapet. Vid visitationerna skulle prostarna också förhöra sig om prästernas tionde samt hålla husesyn, varvid kyrkans hus, åkrar och

ängar skulle besiktigas. Vidare skulle kyrkornas räkenskaper gås igenom och dess ekonomi granskas. Prostarna skulle även kontrollera hur mycket pengar kyrkan hade till sitt förfogande samt att vin- och byggningssåd från församlingen kom kyrkan till godo.

Vid visitationerna var prostarna skyldiga att föra bok. I denna skulle de mål som prosten rannsokade och prövade under sin visitationsresa nedtecknas. De grova syndare som eventuellt kunde finnas i kontraktet skulle införas i boken och deras namn och förseelse noggrant antecknas. En kopia av denna bok skulle förvaras i den aktuella församlingskyrkan och en annan kopia sändas in till domkapitlet. I svårare mål och sådana så kallade samvetsfrågor, fick prosten inte döma innan han inhämtat biskopens och konsistoriets utlåtande över hur saken skulle behandlas.[\[6\]](#)

Vem var han då, den prost som visiterade i Sunnerbo kontrakt 1749?

Petrus Ulmgren - Kontraktsprost i Sunnerbo

År 1749 hette prosten i Sunnerbo kontrakt Petrus Ulmgren. Vi vet att han föddes i Växjö i april 1687 och var son till kyrkoherden Lars Ulmgren. Efter studier i Lund, prästvigdes han 1711 och kom då att biträda sin far som då var kyrkoherde i Angelstad. Genom en kunglig fullmakt, utfärdad i Bender av den svenske kungen Karl XII, utsågs han till kyrkoherde i Angelstad och kom därmed att efterträda sin far. Ulmgren utnämndes till kontraktsprost 1748. I Växjö stifts herdaminne beskrivs han som en mycket vaksam och nitisk prästman.

Han hyste ett stort intresse för naturhistoria och skickade en orm till Carl von Linné som denne kom att beskriva i Vetenskapsakademins handlingar 1749.

Ulmgren tjänstgjorde i Angelstad från 1712-55. Han var länge vid god hälsa men kom på sin ålders höst att plågas av svår astma. Ulmgren lämnade jordelivet i november 1755 och efterträddes som kyrkoherde av sin son Erland.[\[7\]](#)

Visitationsakten

Då Ulmgren kom till de olika församlingarna, inleddes visitationsakten vanligtvis med att gudstjänst förrättades varvid predikan hölls av någon av de lokala prästmännen. Härfter företogs katekesförhör i kyrkan med församlingborna. Sedan förhöret var avslutat och beröm respektive förmaningar delats ut, fick ungdomarna och kvinnorna tillåtelse att bege sig hemåt.

Därefter steg prästerskapet, klockarna, kyrkvårdarna, sexmännen och eventuella ståndspersoner fram i koret varvid visitationsakten fortsatte. Vid dessa tillfällen var ofta flera av de andra församlingborna också närvarande, och nu avhandlades de frågor som ansågs vara angelägna.

Verksamheten vid visitationerna

Detta år visiterade prosten Ulmgren församlingarna i Annerstads, Odensjös, Markaryds, Hallaryds och Göteryds pastorat. Detta innebär att pastoratets samtliga församlingar var närvarande vid dessa förrättningar. Ett pastorat bestod vanligen av en till tre församlingar. Visitationsresan pågick mellan den fjärde och den tjugonde september.

Vid varje visitation togs mellan 14-20 olika ärenden upp till behandling. Vad handlade då dessa ärenden om?

Tabell 1. Verksamheten vid prostvisitationerna i Sunnerbo kontrakt 1749.

Ärende	Antal ärenden
Kyrkans ekonomi/böcker	29 (36 %)

Kyrkans byggnader/jord	6 (7 %)
Ordningen/religionen i församlingen	11 (14 %)
Samlevnaden	6 (7 %)
Prästernas ämbetsskötsel/ förhållande med församlingen	19 (23 %)
Församlingens undervisning	5 (6 %)
Fattigvård	5 (6 %)
Totalt:	81 (100 %)

Källa: VaLA, VDA, Protokoll från prostvisitationer. Sunnerbo 1749. FIIb:18.

Till kategorin ekonomiärenden har förts de frågor som på något sätt rör kyrkans ekonomi. Detta är den största ärendekategorin och upptar 36 % av den totala ärendemängden. De ekonomiärenden som togs upp till behandling handlade om kontroll av kyrkans räkenskaper, genomgångar av kyrkans inventarier och kontroll av att vin- och byggningssåden inflöt i rätt mängd och vid rätt tidpunkt till kyrkan. Vid prostvisitationerna kontrollerades också att inga av kyrkans pengar lånades ut utan ränta eller riktig pant och prosten utnyttjade också dessa tillfällen till att se till att de böter som tilldömts kyrkan verkligen drevs in. Vid dessa tillfällen diskuterades även tjänstetillsättningar och löner.[\[8\]](#)

De böcker som kontrollerades vid prostvisitationerna var kommuniionsböcker, förhörlängder och andra så kallade acta ecclesiastica. I Hallaryd förde kyrkoherden även böcker över sällsamheter som tilldragit sig i naturen och anmärkningsvärda händelser i socknen.[\[9\]](#)

Den näst största ärendekategorin, som utgjorde 23 % av det totala antalet ärenden, handlade om prästernas ämbetsskötsel. Prosten kontrollerade att gudstjänster, katekesförhör och andra kyrkliga förrättningar ägde rum i rätt tid. Han försökte också se till att sockenstämmor hölls regelbundet och att kyrkoherden årligen läste upp de kungliga plakat och förordningar som han var skyldig att kungöra. Prosten förhörde sig vanligtvis också om förhållandet mellan prästerskap och församlingsbor, vilket oftast var gott.[\[10\]](#)

De ärenden som rörde ordningen i församlingen uppgick till 14 % av den totala mängden ärenden som togs upp till behandling vid prostvisitationerna i Sunnerbo kontrakt 1749. Vid visitationerna frågade vanligen prosten om det fanns några kända syndare i församlingen.[\[11\]](#) Om det inte fanns några att ange var allt frid och fröjd men angavs någon kunde en rad olika förseelser uppdragas. I Annerstad klagade kyrkoherden över att det var svårt att få församlingsborna att komma till sockenstämmorna och att efterleva de beslut som fattades vid dessa. Han berättade också att han hade problem med soldater och folk som kom från andra orter och slog sig ned i hans församling. Det var inte ovanligt att dessa saknade intyg på sitt leverne från sin hemförsamling. Det var därför svårt för kyrkoherden att veta vilka dessa människor egentligen var.[\[12\]](#) I Markaryd angavs soldaten Nils Flink för stöld och drängen Jöns Larsson som hotat församlingsborna med "eld och brand"[\[13\]](#). Jag återkommer till dessa personer lite senare.

Ärenden som handlade om kyrkans byggnader och jord utgjorde 7 % av ärendemängden. Vid visitationerna kontrollerade prostarna tillståndet för de kyrkliga byggnaderna i församlingen och eventuella reparationer samt om- och tillbyggnader diskuterades. Ett exempel kan hämtas från Göteryd där prosten kunde konstatera att kyrkan var i gott skick men att taket borde tjäras. Man beslutade att detta skulle ske följande sommar. Vid samma visitation togs också en jordtvist mellan kyrkan och ett järnbruk upp till behandling.[\[14\]](#)

En lika stor andel av ärendemängden upptogs av frågor rörande samlevnaden mellan man och kvinna. Det handlade främst om trolovningar och om personer som levde illa med varandra i sina äktenskap eller hade ingått någon olovlig förbindelse med någon. Ett exempel kan hämtas från Annerstad där det beslutades att inga föräldrar skulle låta sina barn trolovas utan kyrkoherdens vetskap.[\[15\]](#) Ett annat exempel kan hämtas från Markaryd där prosten förhörde sig om dragonen Jöns Persson och Bengta Persdotter som hade ett

otillåtet förhållande med varandra.[\[16\]](#)

Vid prostvisitationerna togs även församlingsbornas undervisning och de fattigas underhåll upp till behandling. Visitationerna inleddes vanligtvis med ett katekesförhör. Detta var ett sätt för prosten att skaffa sig kunskap om hur det stod till med kristendomskunskaperna i församlingen. Efter förhöret berömdes de som visat sig duktiga, medan de andra förmanades till bättring. Denna ordning följdes vid samtliga församlingar som visiterades i Sunnerbo kontrakt detta år.[\[17\]](#)

En återkommande fråga vid dessa visitationer rörde de fattigas underhåll. Prosten tog tillfället iakt vid visitationerna att förhöra sig om hur de fattiga försörjdes i församlingarna. Ett exempel kan hämtas från visitationen i Odensjö där prosten kunde konstatera att det inte fanns några fattigstugor, men att församlingen försörjde sina fattiga genom ett årligt sammanskott av pengar och spannmål.[\[18\]](#)

Det var alltså en rad olika ärenden som togs upp till behandling vid prostvisitationerna. Men vad kan dessa protokoll berätta för oss om villkoren för de vanliga människorna som levde i Sunnerbo vid 1700-talets mitt? Vilka var människorna som möter oss som ärenden i visitationsakterna? I det följande skall vi se lite närmare på några människoöden sådana som de möter oss genom protokollen från prostens visitationsresa i Sunnerbo kontrakt 1749.

Några människoöden i Sunnerbo vid 1700-talets mitt

Man säger ofta att det är svårt att komma de vanliga människorna nära i historien. Man talar ibland om dessa människor som den anonyma grå massan. Ur denna massa skall jag lyfta fram några människor som protokollen från prostvisitationerna i Sunnerbo 1749 berättar om. Alla har de det gemensamt att de utmärkt sig på ett negativt sätt. Det är därför vi vet någonting om dem överhuvudtaget. De människor som vi skall möta i det följande är drängen Jöns Persson och Bengta Persdotter i Markaryd, soldaten Nils Flink i Markaryd, drängen Jöns Larsson i Markaryd samt Måns Mattisson och hans hustru Karin Larsdotter i Hallaryd.

Ett opassande förhållande

Vid visitationen i Markaryd fick prosten höra om drängen Jöns Persson och Bengta Persdotter som inlett ett otillåtet förhållande. Problemet var att de var släkt, halvsyskonbarn (halvkusiner) och att kvinnan föregående år övergivit sin man, men inte blivit lagligt skild från honom. Trots detta hade Jöns och Bengta inlett ett sexuellt förhållande och detta hade resulterat i att ett barn fötts.

Kyrkoherden frågade prosten vad han skulle ta sig till med detta par. Prosten menade att de begått en allvarlig synd, varför kronobefallningsmannen Abraham Bergius skulle underrättas om detta så att han kunde dra saken inför världslig rätt. Det beslutades att förhållandet mellan Jöns och Bengta skulle tas upp till behandling vid det stundande hösttinget i Ljungby. Vid detta tillfälle skulle rätten också rannsaka om förhållandet mellan Bengta och den man hon övergivit föregående år. Prosten uppmanade dessutom kyrkoherden att förmana Jöns och Bengta och med hänvisning till Guds ord, framhålla det gudlösa och det skamliga i deras förhållande. Han skulle också se till att de fortsättningsvis inte bodde tillsammans. Om förmaningarna inte hjälpte, skulle kyrkoherden be om kronobetjänternas hjälp att skilja dem åt.

Den tjuvaktige soldaten Flink

Vid samma visitation angav kyrkoherden soldaten Nils Flink vid södra Sunnerbo kompani för prosten. Denne hade ett drygt år tidigare dömts för stöld av Sunnerbo häradsting men ännu inte utstått sitt straff. Detta innebar att han heller inte genomgått den kyrkliga delen

av straffet, den sk kyrkoplikten. Detta straff innebar att syndaren under några söndagar fick sitta på en särskild pall på en bestämd plats i kyrkan. Kyrkoplikten kom alltså att fungera som ett sorts skamstraff. Kyrkoherden betecknade soldaten Flink som fräck, då han trots åtskilliga varningar inte låtit bättra sig och försonat sig med Gud och församlingen. Ett brev från länsmannen Magnus Rubb visades upp i vilket denne berättade att soldaten Flink dömts vid 1748 års höstating för att ha stulit en sugga värd fem daler silvermynt från Paul Jönsson. För detta tilltag hade han dömts till trettio daler silvermynt i tjuvnadsbot. Förutom detta straff skulle han också skriftas, avlösas och sitta en söndag på pliktpallen i Markaryds kyrka.

Prosten beslutade att kronobefallningsmannen skulle påminnas att driva in de utdömda böterna så att Flink kunde genomgå sin kyrkoplikt. Om denne trots straffet framhårdade i sin fräckhet och tredska och inga varningar och förmaningar hjälpte, skulle kyrkoherden, genom konsistoriet, begära hjälp från landshövdingen.

Den rasande drängen Jöns

I Markaryd fick prosten också höra berättelsen om den stackars drängen Jöns Larsson i Lönshult. Han var 25 år gammal och hade i början av år 1747 blivit galen. Församlingen hade då hållit honom under uppsikt. Han hade emellertid återhämtat sig, men vid juletid 1748 hade han fått ett nytt anfall. I tre veckors tid hade han varit alldeles rasande och hotat församlingsborna och deras gårdar med "eld och brand", varför folket turats om att hålla vakt över honom. Han var nu åter bättre men fortfarande så sinnesvag att han inte kunde förmås att infinna sig vid katekesförhören. Inte heller var det möjligt för prästerna att besöka honom i hemmet eftersom han gav sin hemifrån så snart han fick veta att de tänkte söka upp honom. Kyrkoherden berättade att Jöns var förtvivlad och inte trodde att han längre omfattades av Guds nåd. För sina bristande kristendoms-kunskapers skull hade han heller inte tillåtit att ta nattvarden. Kyrkoherden berättade att varken han eller någon annan av prästerna försummat att uppsöka denna svagsinta människa. Han bad nu om prostens råd hur man skulle bära sig åt med honom.

Prosten menade att prästerna även fortsättningsvis skulle uppsöka honom och därvid inte låta spara någon möda. De kunde med fördel konsultera kyrkohandbokens sjunde kapitel i vilket beskrivs hur man skall bära sig åt med sjuka människor, främst med sådana som är ängsliga över sin tro och tvivlar på Guds nåd. Dessutom skulle hans grannar förmanas att gå varsamt fram med honom "och icke annat än uppbyggligt och lovligt tal bruka". Prästerna uppmanades också att hålla förböner för honom.[\[19\]](#)

Måns och Kerstins dåliga äktenskap

Vid prostvisitationen i Hallaryd blev, efter angivande från kyrkoherden, ett gift par framkallade till prosten för att förhöras om den oenighet som uppkommit dem emellan. Dessa personer var Måns Mattisson och hans hustru Kerstin Larsdotter, som i början av sitt äktenskap levte väl tillsammans med nu blivit ovänner. Trots åtskilliga varningar och förmaningar hade deras kiv och osämja fortsatt och de hade vid flera tillfällen rymt från varandra. Detta var också fallet nu då Måns vistades i Hallaryd och Kerstin i Göteryd. På uppmaning från kyrkoherden hade båda infunnit sig vid denna visitation.

Prosten kungjorde för dem att de var illa ansatta av djävulen, så illa att de trätte med sitt eget kött. Detta var till fördärv för dem själva. Han förklarade sedan att Gud var alla fridsamma äktenskaps beskyddare och att han i sin stora nåd gav dem en tid till att bättra sig och att han skulle vara med dem om de blev sams. Trots detta kunde man bara konstatera att de stod fast i sin "ondska och vedervilja" till varandra.

De tillfrågades sedan om orsaken till deras ovänskap. Var det så att någon av dem misstänkte den andra för att ha varit tillsammans med någon annan? På denna fråga svarade båda nej.

Måns hävdade att deras osämja berodde på " hennes arga sinne och skamfulla mun ". Hans hustru menade däremot att han inte var ett dugg bättre, i synnerhet inte när han var drucken. Hon berättade att han var mycket begiven på starka drycker och att detta medfört att han slösat bort deras egendom.

Då detta sagts, utbröt ett våldsamt gräl och beskyllningarna haglade genom luften. Prosten hade till en början svårt att få tyst på dem. Karin sade att hon hellre kastade sig i ån än bodde ihop med honom igen. " Ja, hellre vill jag göra av med mig än att vara ihop med dig " svarade mannen. Trots att de varnades och förmanades ville de inte bli sams.

Kyrkoherden berättade att detta ärende angivits för konsistoriet för en tid sedan och härifrån remitterats till Sunnerbo häradsting. Vid tinget hade Måns och Karin förlikats men redan på hemvägen började de åter träta och sedan dess hade de inte bött tillsammans. Han berättade vidare att såväl han som de andra prästerna försökt få dem att bättra sig, men förgäves. De hade, trots sin ovänskap, begärt att få ta nattvarden men detta hade kyrkoherden inte vågat tillåta.

Frågan var nu hur man skulle förfara med dem. I lagens giftermålsbalk stadgades det att då hat och bitterhet rådde mellan man och kvinna och de trots varningar inte bättrat sig, skulle världslig rätt döma i ärendet. Därför skulle tvisten mellan Måns Mattisson och Karin Larsdotter överlämnas till Sunnerbo häradsting så snart som möjligt. Detta var desto mer angeläget eftersom konsistorium redan en gång tidigare remitterat ärendet dit. Man beslutade också att de inte skulle tillåtas att ta nattvarden så länge deras ovänskap bestod.[\[20\]](#)

Hur det gick för dessa människor får vi inte veta genom protokollen. Det skulle emellertid gå att få veta mer om dem om man tittade i domböckerna för Sunnerbo häradsting från den aktuella tiden. Måns Mattisson och Kerstin Larsdotter var närvarande vid visitationen och förde själva sin talan. Dragonen Jöns Persson, Bengta Persdotter, soldaten Nils Flink och drängen Jöns Larsson var inte närvarande då deras fall diskuterades. Trots detta har de avsatt sådana spår i protokollen att det gör det möjligt för oss att komma några människor från 1700-talet mitt lite närmare. Dessa människor som stiger fram ur den grå massans anonymitet är värda en betydligt utförligare historia än vad som kan presenteras här.

© [Olle Larsson](#)

Slutkommentarer

[\[1\]](#) För en översikt över Europas och Sveriges historia under 1700-talet hänvisas till allmänna översiktsverk. Se till exempel Göran Rystad, Europa i världen ca 1500-1700. Expansion och integration. Stockholm, 1997 samt Göran Behre, Lars-Olof Larsson, Eva Österberg, Sveriges historia 1521-1809. Stormaktsdröm och småstatsrealiteter. Stockholm, 1985. För en översikt över utvecklingen i Kronobergs län under den aktuella perioden se Lars-Olof Larsson, Länsstyrelsen och Kronobergs län under 350 år. Växjö, 1984. Mycket lite har skrivits om kyrkliga visitationer i Sverige. Undertecknad behandlar i sitt pågående avhandlingarbete biskopsvisitationerna i Växjö stift under perioden 1650-1760. I denna undersökning kommer ett avsnitt att ägnas åt prostvisitationer. Om prostvisitationer se Carin Bergström, Lantprästen. Prästens funktion i det agrara samhället 1720-1800. Oland-Frösåkers kontrakt av ärkestiftet. Kristianstad, 1991. För en forskningsöversikt över andra lokala arenor i lokalsamhället se till exempel Eva Österberg, Svenska lokalsamhällen i förändring ca 1550-1850. Participation, representation och politisk kultur i den svenska självstyrelsen. Ett angeläget forskningsområde. HT 1987.

[\[2\]](#) Ett exempel på en sådan stiftsordning för Växjö stifts vidkommande är den av Petrus Jonae Angermannus författade Cursus Visitationis Dioecesis Wexionensis från 1605.

[\[3\]](#) Om kyrkotukten se Jan Sundin, Kontroll, straff och försoning. Kyrklig rättvisa på sockennivå före 1850. Kontroll och kontrollerade. Formell och informell kontroll i ett

historiskt perspektiv. Umeå, 1982.

[4] För en översikt över svenska kyrkans historia under den aktuella perioden se till exempel Hilding Pleijel, Svenska kyrkans historia. Bd V. Karolinsk kyrkofromhet, pietism och herrnhutism 1680-1772. Uppsala, 1935 eller Erik Petré, Kyrka och makt. Bilder ur svensk kyrkohistoria. Lund, 1991.

[5] Om kyrkolagstiftningen i Sverige se Sven Kjöllström, Kyrkolagsproblemet i Sverige 1571-1682. Lund, 1944. Göran Inger, Den svenska kyrkolagen 300 år. Föreläsning vid svenska kyrkohistoriska föreningens årssammankomst 1986. KÅ 1986. Carl-Gustaf André, Kyrkolagstiftning och kyrkolagsutgivning. KÅ 1986.

[6] 1686 års kyrkolag. Utgiven av samfundet pro fide et christianismo. Uppsala, 1936, sid 89-90.

[7] Om Petrus Ulmgren se Gotthard Virdestam, Växjö stifts herdaminne. Del III. Sunnerbo och Norrvidinge. Växjö, 1929, sid 220-221.

[8] Se till exempel prostvisitationen i Annerstad den fjärde september 1749. VaLA, VDA, Protokoll från prostvisitationer. Sunnerbo 1749. FIIB:18.

[9] Prostvisitationen i Hallaryd den 20 september. VaLA, VDA, Protokoll från prostvisitationer. Sunnerbo 1749. FIIB:18.

[10] Prostvisitationen i Hallaryd den 20 september. VaLA, VDA, Protokoll från prostvisitationer. Sunnerbo 1749. FIIB:18.

[11] Se till exempel prostvisitationen i Odensjö den sjätte september. VaLA, VDA, Protokoll från prostvisitationer. Sunnerbo 1749.

[12] Prostvisitationen i Annerstad den fjärde september. VaLA, VDA, Protokoll från prostvisitationer. Sunnerbo 1749. FIIB:18. Om sockenstämman som lokal arena se till exempel Peter Aronsson, Bönder gör politik. Sockenstämman som social arena i tre smålandsocknar 1680-1850. Lund 1992.

[13] Prostvisitationen i Markaryd den nionde september 1749. VaLA, VDA, Protokoll från prostvisitationer. Sunnerbo 1749. FIIB:18.

[14] Prostvisitationen i Göteryd den tolfte september 1749. VaLA, VDA, Protokoll från prostvisitationer. Sunnerbo 1749. FIIB:18.

[15] Prostvisitationen i Annerstad den fjärde september 1749. VaLA, VDA, Protokoll från prostvisitationer. Sunnerbo 1749. FIIB:18.

[16] Prostvisitationen i Markaryd den nionde september 1749. VaLA, VDA, Protokoll från prostvisitationer. Sunnerbo 1749. FIIB:18.

[17] Se till exempel prostvisitationen i Annerstad den fjärde september 1749. VaLA, VDA, Protokoll från prostvisitationer. Sunnerbo 1749. FIIB:18.

[18] Prostvisitationen i Odensjö den sjätte september. VaLA, VDA, Protokoll från prostvisitationer. Sunnerbo 1749. FIIB:18.

[19] De tre ovanstående fallen finns beskrivna i protokollet från prostvisitationen i Markaryd den nionde september 1749. VaLA, VDA, Protokoll från prostvisitationer. Sunnerbo 1749. FIIB:18.

[20] Prostvisitationen i Hallaryd den tjugonde september 1749. VaLA, VDA, Protokoll från prostvisitationer. Sunnerbo 1749. FIIB:18.

Georg Wickram - the Author Censoring Himself [\[1\]](#)

Av Elisabeth Wåghäll, universitetslektor i tyska

[Länk till presentation av Elisabeth Wåghäll](#)

The German author Georg Wickram of Colmar, Alsace, lived in the first half of the sixteenth century. He was the illegitimate child of the wealthy burgher Konrad Wickram: his mother is not known by name. His illegitimacy may have been the reason why Wickram never received a scholarly education. Being born out of wedlock meant that he was excluded from many rights he otherwise would have had as the son of a patrician and also that he never could follow in his father's footsteps. He spent most of his life in the area around Strasbourg, working as a city clerk and writing prose novels, plays and didactic texts. He did not receive citizenship in Colmar until 1546 when he inherited a house from his father.

All of Wickram's writings are in the vernacular, the themes are simple and straightforward. Love, friendship, education and family life were topics of interest to the humanists as well as to the German reformers; Wickram discussed these topics in all his works, yet he did it without any overt comments on the political, economical or religious developments of his time. He at first sight seems to neither approve nor disapprove of events such as the Reformation or the peasant's war; he simply tells about relationships. He privatizes the real world, making it conform to his idealistic fictional world. Wickram turns inward; he stresses honesty, obedience, education and fear of God. Several characters in his works rise in society because of their virtue and their ability to conform to the social rules of conduct. A reason for this fear of being different (often referred to as "otherness") might be found in Wickram's inferior social status. We can assume that he, as an insignificant city clerk, refrained from writing about topics which might upset the city magistrate or the citizens of Colmar. It is my intention, by a closer look at Wickram's works, to show how Wickram avoids confrontations with controversial matters, how he strives to conform out of fearing disorder, and how he tries to establish peace with the world around him.

Most obvious is Wickram's fear of controversy in matters regarding religion. Living in Alsace, the reformation movements definitely did not pass by Wickram unnoticed, but he rarely discusses or mentions the religious changes occurring in the 16th century. Wickram writes so carefully that one can assume that he is trying to avoid topics that otherwise would upset the reader or the publisher. He often mentions the importance of godfearing citizens but he is never specific in his suggestions, nor is he polemical. Martin Luther and the humanist Erasmus of Rotterdam are the only two historical figures of the time that Wickram mentions; Erasmus is praised as a "very learned man," whose name never will be forgotten,[\[2\]](#) while Martin Luther is mentioned incidentally in a surprisingly negative tone.[\[3\]](#) Robert H. Murray once stated: "Luther was so anxious for progress that he sometimes forgot order. Erasmus was so anxious for order that he sometimes forgot progress."[\[4\]](#) This is probably why Wickram preferred Erasmus over Luther. No other reformer is mentioned anywhere in Wickram's works, even though one could expect that Martin Bucer, a prominent figure in the Strasbourg reform movement, was well known by Wickram. Wickram often in his texts gives examples of different ways of living, similar to suggestions made by Bucer. Wickram's works were printed in Strasbourg, and it was the only city he frequently visited. Wickram and Bucer also have an equally strong belief in the family as the smallest and most important unit in society. The fact that the Reformation was not accepted in Colmar until 1575 might be the reason for Wickram's hesitation to openly show where he stood in issues regarding the Reformation. Only indirectly--in his

descriptions of everyday life--is it possible to see that Wickram seemed to approve of many of the ideals of the reformers.

Wickram shares this interest in the private sphere with many other authors and intellectuals of the 16th century, who were increasingly aware of some of the changes taking place in society. Philippe Ariès has pointed out some of these changes, which are focused more on the individual than on society as a whole: "... the changes can be classed under six heads: manners, which promoted a new set of attitudes toward the body; self-knowledge, gained through private writing; solitude, prized not only for its ascetic value, but as a kind of pleasure; friendship, cultivated in private; taste valued as a means of self-representation; and convenience, the result of improvements on daily living."[\[5\]](#)

The changes can be seen in all of Wickram's texts. Wickram concentrates on private life, but does not accept any changes that will cause conflict with existing, traditional values. Not even within a closed circle of family members does he allow non-conformity. In the following I will give some examples of this topic of inwardness and isolation in Wickram's works.

In his first prose novel *Galmy* Wickram portrays a young knight at a duke's court (in Brittany), who falls in love with the duchess. In the courtly literature of the Middle Ages the love of a socially superior lady was not unusual; to Wickram love relationships - sexual or spiritual - are impossible if they cannot be legitimized through marriage, i.e. by society, especially if the relationship does not remain a secret between the lovers. Wickram seems to come to the conclusion that love that is kept secret cannot threaten anyone. The problem then, is to keep the love secret, which, as it turns out, is an almost impossible task.

In *Galmy* the duchess tries to defend her love to Galmy as the love of a sister to a brother. Her marriage to the duke is described as very happy throughout the book, despite the problems she has to go through. The love between Galmy and the duchess never is physical; not a single kiss is exchanged. It is true love without any passion. "The knight often looked delighted at the dutchess/ [he] would have liked to talk to her/ but both of them avoided this because of their irreproachable behavior" (*Galmy* 51). This, however, is not enough for Wickram. After Galmy's interest in the duchess is discovered, he has to leave the court for as long as the duke and duchess are married. The problem is that Wickram wants Galmy and the duchess to be a couple; Galmy saves her life, and his superior qualities as a knight make him equal to the duchess on a moral level. On the other hand Wickram would never consider adultery as a solution to the problem. Instead the duke must die; he is struck by a life-threatening illness.[\[6\]](#) Galmy cannot return to the court until he gets a message about the duke's death; this message is the cue for the happy ending of the book. Galmy's reward is not "minne" but marriage (226). He soon takes over the position of the duke and order is reestablished. No adultery has officially been committed, the duchess is not left to rule the country without a husband and Galmy has been properly rewarded. Even though Wickram lets a man of lower nobility marry a duchess, the order has not been disrupted; Galmy's moral virtues make him well suited for his future tasks. He never revolts against the system and throughout the book he is very aware of his (social) inferiority.

Gabriotto and Reinhart shows the same problem from a different point of view. Again action takes place at the court. Two virtuous young men of lower nobility fall in love with women of a higher social class; one of the women is the sister of the king of England, the other her best friend. In the beginning of the book Wickram shows how unpredictable love is and that it, like "Fortuna" or destiny, is impossible to resist. Love hits suddenly in Wickram's works; the characters cannot control their feelings and therefore not avoid conflict - neither morally within themselves, nor with society. The problem in *Gabriotto and Reinhart* is that the main characters are very young. They are acting without permission of the parents or guardians, i.e. they are disobedient, which, in this text is a mortal sin. Their love is a threat not only to the parents but also to society as a whole because of their differences in social rank. Wickram's conclusion seems to be that disobedience towards

parents result in disorder at best, anarchy at worst.

In his works Wickram often avoids this problem by not mentioning the parents or by separating the children from their parents. It is not until his last prose novel that we encounter what we today would call a nuclear family consisting of father, mother and children. In Wickram's earlier works the children/ young adults are more often represented by guardians, who have less control over the children than parents do. In *Gabriotto and Reinhart* the king is acting on behalf of his sister and her friend and Gabriotto's old and not very authoritative father is responsible for Gabriotto as well as Reinhart. It is as if Wickram tries to show that a "real" family would prevent the problems he is describing from happening.

When the main characters fall in love with each other, they all agree that the relationships have to be kept secret because of the young men's lower social status. Needless to say, this is not possible, especially not after the couples secretly marry. The king first finds out about Reinhart's love to Rosamunda and then Gabriotto's love to Philomena and he is outraged. It does not matter to him that Gabriotto and Reinhart are the bravest knights at his court; they are still socially inferior to the girls.

The story from this point on takes many turns. The young men have to leave England, they come back, but Gabriotto soon is forced to leave again. He dies while gone this second time - his heart breaks of sorrow when he cannot be together with Philomena. Philomena dies of a broken heart when she finds out about Gabriotto's death. The other two young people soon follow them.

In the text Wickram clearly emphasizes the cruel manner of the king and the problems that occur when people of different social rank fall in love with each other. At the same time he is incapable of portraying relationships that do not conform with traditional values. Jan-Dirk Müller has stated: "Violence, conspiracy, attempted assassination makes the reader believe that the lovers are 'in the right'. But this is not absolutely true." [7] Müller comes to the conclusion, "that the passion acts as a threat upon social institutions." Wickram therefore has to bring the love relationships to an end. All the main characters have to die. This at first seems like a very drastic solution, but two explanations can be given for this incident. First of all the characters have to be equally punished. They acted against the conventional political, religious, and social rules, something Wickram cannot accept. Secondly, Wickram still seems to regard the relationships as ideal. He therefore does not want the couples to be apart. Their love cannot be destroyed as described by Wickram - it is determined by fate and the characters have no power over their own feelings. Wickram on the one hand is afraid of any change of order and, on the other hand, he wants to show that nothing can destroy real, virtuous love. Death therefore is no obstacle for the love between the young lovers, and in death they are able to meet again. Wickram here clearly argues against injustice but his fear of disorder prevents him from proposing changes in society.

In *Manual For Young Boys* we find a similar pattern - one has to comply with the rules given by the authorities or perish. This text does not describe love relationships but different kinds of friendships. The noble boy Wilbald's life gets very troublesome when he is befriended by a butcher's son Lothar. Neither one of the two boys listens to his parents. They steal, lie, drink and gamble. They finally have to leave their home town after Wilbald has hurt his school-master with a knife. Their lifestyle does not change in any way after they leave their home town in Prussia. They continue living their lives in a way that only leads to poverty and ultimately to death. Lothar never changes; he cannot think of any other way to support himself than through theft. If he wants something he takes it, but one day he is caught and prosecuted. He has to pay for his sins with his life. Wilbald, on the other hand, at this point has come to realize that his life will have to change. After he and Lothar decide to go separate ways, Wilbald slowly comes to the conclusion that he has to work hard and to turn to God for forgiveness in order to survive.

In this work Wickram again shows that the outsiders of society have no chance to survive as such. Lothar, who refuses to obey parents and authorities dies, and Wilbald, who regrets his earlier lifestyle, is forgiven after he returns to his home town and promises to obey his father and older brother. He himself has, at this point, no rights, just obligations.

Wickram is able to reestablish the order lost with the downfall of the disobedient nobleman Wilbald. Wilbald does not end up in misery, but manages to climb to the position he once lost. He eventually becomes a perfect father and husband and takes over his own father's position at the court. Had Wickram at first claimed that nobility of heart, mind and soul is superior nobility by birth, he at the end of the book takes this statement back. "Thus many a noble mind - given a nobleman by birth - is corrupted by idle company."[\[8\]](#) This can only be seen in the light of Wickram's own position; the previous statements about a nobility of the soul could be seen as a threat by his superiors. Nowhere else can one find similar statements in Wickram's works, and this specific statement is mentioned parenthetically. The book focusses on a different topic: "The focus of Wickram's novel is the strength of the family. Wilbald's disobedience to his parents, his running away, are redeemed by his return and their forgiveness."[\[9\]](#)

Wickram's last novel, *Of Good and Bad Neighbors* does not show the conflicts of his earlier works. All characters belong to the same social class, the children obey their parents because the parents do not give the children any opportunity to be disobedient. Wickram in this text heavily emphasizes the importance of a good upbringing of future generations. The book is clearly one of Wickram's most moralizing texts. As soon as the parents find out about the aspiring love between their children Amelia and Lasarus Jr. they take precautions to keep the children from getting too involved with one another. What was possible in Wickram's early novels (secret love), where the characters were noble people, is now impossible.

Did Wickram have to be more careful when he described people from his own social class? His "courtly" works contain a certain amount of, in his eyes, morally dubious relationships, but in a story about merchants and other city dwellers, he has to leave out anything that could give the rising urban middle class a bad reputation. "Love" vanishes from the story and "marriage" takes its place; in *Of Good and Bad Neighbors* love does not really exist until after the weddings. The first marriage described in the book takes place mainly to establish friendship between two of the male characters; the younger man marries the older man's daughter.[\[10\]](#) In the case of Amelia and Lasarus Jr., the parents are able to separate them from each other until they are old enough for marriage. Lasarus Jr. is sent away to foreign countries until he has learned his profession (goldsmith) and is able to support a family. At the end of the book the main characters create their own very small and peaceful community; contact with the outside world is significantly curtailed. The solution for a life in harmony with God is not integration with but withdrawal from society.

After having studied several of Wickram's works, it is possible to say that Wickram in *Of Good and Bad Neighbors* has "privatized" his topic to such an extent that it loses its connection with reality. Wickram's works show a development away from the public courtly society to the private sphere of the urban middle class family of the 16th century. Wickram often claims that he describes real life situations, but to keep order in a quickly changing society he has to withdraw from it. Every time the reader expects that a rule will be broken, the pendulum swings back and order is reestablished. The topics in Wickram's last two novels are realistic in themselves, but his own fear of change seems to lead only to idealism. Instead of proposing change to improve living conditions, he creates private spheres with little or no connection with the outside world. Wickram seems to desire the ideal, largely troublefree world that was nowhere to be found in sixteenth century German society.

© [Elisabeth Wåghäll](#)

- [1] Paper given at The Rocky Mountain Medieval and Renaissance Association, April 8-11, 1993.
- [2] Wickram, Georg. *Sämtliche Werke*. Ed. Hans-Gert Roloff (Berlin: Walter de Gruyter, 1976-). This quote from *Der irr reitend Pilger*, *Sämtliche Werke* VI:88. All translations made by Elisabeth Wågäll.
- [3] *Der treue Eckhart, Werke*, Eds. Johannes Bolte and Willy Scheel (Tübingen: n.p., 1901-1906). Stanzas 434-436, 457-460, 824-828.
- [4] Robert H. Murray, *Erasmus & Luther. Their Attitude to Toleration* (New York: The MacMillan Comp, 1920) 344.
- [5] R. Chartier, *A History of Private Life. III. Passions of the Renaissance* (Cambridge: Harvard up, 1989) 163.
- [6] Walther Haug has characterized the relationship between Galmy and the duchess as "inner adultery". Even though the relationship is never sexual, the emotions between the lovers are very strong. Walter Haug, "Jörg Wickrams *Ritter Galmy*. Die Erzählung des Romans als Ursprung seiner Möglichkeit." *Traditionswandel und Traditionsverhalten*. Ed. Walter Haug, Burckhart Wachinger (Tübingen: Nieweyer, 1991) 96-120.
- [7] "Jörg Wickram zu Liebe und Ehe," *Wandel der Geschlechterbeziehungen zu Beginn der Neuzeit*, Eds. Heide Wunder, Christina Vanja (Frankfurt am Main: Suhrkamp, 1991) 35.
- [8] ... "dem es doch von natur angeboren ist" (98). See also 15, 42, 60
- [9] Miriam Usher Chrisman, *Lay Culture, Learned Culture. Books and Social Change in Strasbourg 1480-1599* (New Haven: Yale UP, 1982) 212.
- [10] In Wickram's defense he insists on mutual love and agreement between bride and groom.

Vetenskapens gårdsgårdar och slutna rum - Ett bidrag till en förruttnelseprocess och ett nybygge

Av Jonny Nilsson och Kenneth Strömberg, doktorander i historia

[Länk till presentation av Jonny Nilsson](#)

[Länk till presentation av Kenneth Strömberg](#)

- [Sökandet efter mening\(sfullhet\)](#)
- [Myten om det pluralistiska forskarsamhället](#)
- [En kunskapsteoretisk utgångspunkt](#)
- [Humanioras profetiska uppgift](#)
- [Phronesis](#)
- [Avslutning](#)

Sökandet efter mening(sfullhet)

De flesta av oss som är verksamma inom humaniora på Högskolan i Växjö kan inte öppna fönstren i våra arbetsrum eftersom de saknar traditionella handtag. I iveren att tillämpa den nya ventilationstekniken har man inte tagit hänsyn till och värderat den tillfredsställelse som det innebär att själv få öppna ett fönster och andas in den friska luften efter ett sommarregn. Den instrumentella rationaliteten (vem nu det är) fick företräde framför det som många utav oss säkert hade värderat högre.

Efter några år som doktorander i historia har det mognat fram en förhoppningsvis konstruktiv frustration som hämtar sin näring i en tilltagande känsla av att leva i ett instängt svenskt forskarrum (att skriva "forskarvärld" vore helt missvisande) där man inte riktigt på allvar orkar diskutera sina egna grundvalar och sina tänkbara uppgifter i samhället. I många andra länder pågår en debatt som är långt mer livlig, där man vågar stanna upp och reflektera över den egna rollen och samhällsuppgiften. En orsak till den svenska tafattheten kan, förutom svenskens konfliktundvikande och källkritiskt neutralneurotiska sinnelag, vara att nationens humanioraforskning är så liten att den ryms i ett rum, och den som vågar krossa ett fönster för att släppa in lite ny luft blir ofta utkastad genom samma fönster av de som har hunnit markera sina revir i rummet. Fönstret spikas sedan igen och det dröjer innan någon dristar sig till att försöka igen. Alla andas samma luft, leker, träter och försonas i samma rum. Och så länge man stannar där och följer spelets regler riskerar man inte sin akademiska karriär eller den bekräftelse som vi människor behöver för att vara tillfreds med livet. Samtidigt skapar det konflikter för den som då måste kompromissa med sin övertygelse och göra våld på sin identitet. Till slut måste den människa som strävar efter ett uns av ärlighet gentemot sig själv och andra ställa sig frågan om den egna forskningen betyder någonting utöver jaget som jagar vidare i karriärens eviga "snart- och nästa-lek".

Syftet med denna debattartikel är inte att tala illa om våra äldre vänner och kollegor inom humaniora, utan att diskutera hur forskningen skulle kunna nå en högre grad av meningsfullhet än vad som idag är fallet. Vi söker en meningsfullhet som sträcker sig förbi jaget och vetenskapens gårdsgårdar - gårdsgårdar som genom fernissa kanske fortfarande ser ut att stå stadigt, men där det i trädets inre länge har pågått en förruttnelseprocess. Det är inte troligt, eller ens önskvärt, att någon kommer att riva gårdsgården och göra vetenskaplig revolution, men om vi kan vill vi bidra till förruttnelseprocessen, försöka öppna några fönster och ge inspiration till en fortgående förnyelse av humaniora som vetenskapsfält. Ehuru vår artikel äger aktualitet för hela humaniora, gör vi inte anspråk på

att kunna överblicka hela fältet, inte ens vårt eget ämne, men naturligt nog har artikeln en slagsida åt historia eftersom vi är historiker.

Det är tid att vitalisera vetenskapen så att den kommer mer i kontakt med människors levnadsvillkor, både i dess existentiella mening och vad gäller praktiskt vardagsliv. Av skäl vi snart skall komma in på har mycket av dagens vetenskap varken kontakt med himlen eller marken. För att en förändring skall kunna ske måste fler våga spränga de gränser och de tabun som idag är förhärskande. Hur skall en vetenskap som humaniora kunna säga något relevant och meningsfullt om människan om den inte tar hänsyn till existentiella och praktiskt etiska och moraliska problem? Humaniora borde inte kunna särskiljas från de filosofiskt/teologiskt präglade frågorna om människans ursprung, natur och existens, frågor om Gud, rätt och fel, ont och gott, vardagslivets konkreta glädje, komplikationer och mysterier. Det är möjligt att barnet i mammans livmoder upplever rädsla när det skall födas - det är ju så varmt och tryggt i mammans mage - men väl ute så öppnar sig en ny värld med nya möjligheter - och risker. Tänk om vi skulle våga lämna livmodern, ta risken, höja och vidga blicken, istället för att självbelåtet slänga ur oss tröttsamma klichéer om det pluralistiska forskarsamhället.

Myten om det pluralistiska forskarsamhället

Allt som oftast hörs det röster som säger att forskarsamhället är pluralistiskt och vidsynt, precis som om det vore en självklarhet bara för att humaniora vill skylta med en humanistisk hållning. Man har då åsyftat en förekommande bredd vad gäller ämnen och teorier. Låt vara att det finns en viss pluralism innanför de gårdsgårdar som forskarsamhället har satt upp, men de accepterade teorierna och metoderna återspeglar i mycket de ideologier som har varit dominerande på 1900-talet och som har sina rötter i den vetenskap och de idéer som föds under renässansen och upplysningen. Detta innebär med automatik en uteslutning av många alternativa synsätt. Det finns en hämmande majoritetskonsensus om vilka teorier och metoder som skall tolereras och vilka som inte skall det. Med Thomas Kuhns ord skulle vi kunna tala om ett paradigm som lägger fast de "riktiga" vetenskapliga förklaringsgrunderna och relevanta frågeställningarna, en slags mer eller mindre oskrivna spelregler, som samlar ett forskarkollektiv kring en bestämd problemlösande vetenskaplig praxis. Trots en ständig förnyelse, teoretisk medvetenhet och flera nya ämnen och infallsvinklar sedan 1960-talet, trots den postmoderna utmaningen, finns fortfarande en självgod uppfattning inom humaniora om vad som är det enda rätta. Ännu finns det många som verkar tro att människan är förmögen att fånga det objektiva och hela sanningen i en liten ask. Fortfarande befäster man de konstgjorda gränserna gentemot det man kallar metafysik och värderingar.

Det är vår mening att denna mänskliga hybris, som bland annat har tagit sig uttryck i objektivitetsideal och en överdriven åtskillnad mellan så kallad "säker kunskap" och tro, har gjort mer skada än nytta och på sikt kommit att förpassa humaniora till en snäll, anpassad och integrerad del av samhällsutvecklingen. Men finns det egentligen någon kunskapsteoretiskt eller etiskt hållbar grund för de gränser som en majoritet av forskarna sätter upp? Om inte, vilka konsekvenser bör vi då dra?

En kunskapsteoretisk utgångspunkt

Den moderna vetenskapen bygger, trots dess betoning på kritik, på en enorm tilltro till människans förmåga att nå objektiv säker kunskap som sedan är tänkt att tillämpas för att skapa ett allt bättre eller i värsta fall - utifrån en specifik ideologi - ett perfekt samhälle. Vi skulle kunna kalla detta för humanism. Utifrån denna falska förhoppning om människan har man sedan dragit upp gränser mellan tro och vetande på ett sätt som har skadat kreativitet och forskarglädje i flera hundra år vid det här laget.

Humanismen utvecklades i modern tid främst av upplysningstidens filosofer i Frankrike, även om den har sina rötter i den antika grekiska filosofin - ursprunget står väl egentligen

att finna redan i Edens lustgård där människan lyckades radera sitt paradiset genom att sätta sig själv i centrum. "En av de första frukterna av den moderna humanismen var den franska revolutionen. Under ropet "frihet, jämlikhet och broderskap" ställde man upp sina giljotiner och avrättade den franska adeln och kungahuset", skriver den kristne läkaren Sven Reichman i samband med att han kritiskt analyserar den moderna humanismen.^[1] Det anmärkningsvärda var inte att grupper som missbrukade sin makt fick skörda det man sått. Men det originella var att upprorsgrupperna hade med sig en gudhetens filosofi som legitimerade beteendet. Olika varianter av denna humanism genomsyrar idag de flesta politiska ideologier i västvärlden. Reichman gör en helt riktig iakttagelse när han påstår att "Om något har blivit en sorts självklarhetens "så här är det ju" i vår kultur och vår tid, så är det humanismen och dess rättfärdighetsideal."^[2] Ordet humanism kommer av det latinska ordet "homo" som betyder människa. Humanismen är alltså läran om människan och systemets fasta punkt är människans förnuft. Människan har förnuft och är förnuftig, menar man. "Eftersom gudhet är mera förnuftigt än ondskan, så antar man, att människan kommer att välja det goda och riktiga, om man bara informerar henne. Därför anses människan i princip också vara god."^[3]

Det behövs inte mycket insikt i historien för att inse att denna människosyn är ohållbar. Människan har förvisso ett förnuft, men har en otäck tendens att agera oförnuftigt, även sedan hon blivit informerad. Det är detta som enligt kristendomen är synd. Människan hade redan i lustgården fått information om det goda och det rätta, men valde ändå en annan väg. "Problemet är att förnuftet inte är högsta instans i människans liv, utan begäret", skriver Sven Reichman och fortsätter "I oss själva är vi alla som alkoholisten. Regnar det, så dricker han för att trösta sig. Är vädret vackert så måste man fira det med en sup."^[4]

Kunskaper kan missbrukas om vi inte lever efter en princip som går ut på tjänande och offervilja. Den mänskliga visheten är ett maktinstrument. Så länge mänskligheten försöker skapa den goda världen utan Guds kärleksfulla vishet kommer vi tyvärr att inte bara få se en Moder Theresa, utan också en Stalin, Mao eller Hitler, katastrofala sociala projekt, massmord och etniska rensningar.^[5] Men Sverige är väl ett lyckat exempel på humanism, kanske någon invänder. Det behövs dock inte speciellt stor analytisk förmåga för att se att bakom Högers paroller om frihet döljer sig en stor egoism, och under Vänsterns rop om jämlikhet växer avundsjukans ogräs. Den oegennyttiga kärleken har ett pris och den trivs aldrig under samma hatt som kärleken till makt.

Ingen kan förneka att den moderna vetenskapen har förändrat och utvecklat samhället på både gott och ont. Men alla våra framsteg skapar nya problem. Den insiktsfulle Reichman menar att "En del oönskade verkningar av våra framsteg måste lösas genom tvång och kontroll. Ju mäktigare redskap människorna får i sin hand, desto strängare måste de övervakas, så att inte makten missbrukas. Redan härigenom leder vetenskapen på sikt till en utbyggnad av statsmakten över människorna. Vetenskapen leder till att byråkratin byggs ut. Gör man inte det kommer allt fler att missbruka vetenskapens frukter..... Men vem skall övervaka övervakaren?"^[6] Kan humaniora fylla en funktion här? Och vilken slags legitimitet besitter vi för det?

Den moderna vetenskapen har alltså inte i tillräckligt hög grad tagit hänsyn till människans ofullkomlighet både vad gäller möjligheterna att uppnå den objektiva kunskapen och hennes tendens att missbruka det hon utvecklar. Kan vi tillämpa en annan insikt?

I den idag kanske vanligaste vetenskapliga normen kräver man att en empirisk utsaga skall genom observation med sinnena kunna bevisas eller motbevisas. Den skall stå öppen för prövning av något slag. Många menar att inget påstående om verkligheten kan vara meningsfullt om dess giltighet inte går att pröva genom observation. Om man godtar denna princip får man tillbakavisa varje så kallad metafysisk utsaga som meningslös. Är inte det ett typiskt utslag av vetenskapligt högmod? Många har dock ifrågasatt att de metafysiska utsagorna är meningslösa. Idag förefaller de flesta ha enats om att möjlighet till prövning, både verifiering och falsifiering, genom observation är ett kriterium för vetenskaplighet. En ovetenskaplig teori utifrån dessa kriterier är alltså inte nödvändigtvis meningslös. Detta

vetenskapskriterium kan dock ifrågasättas och har så gjorts inom filosofin och gett inspiration till hela den postmoderna utmaningen. Den filosofiska insikten säger att vi inte med säkerhet kan bevisa någonting med våra sinnen. Därmed har man åtminstone på ett teoretiskt plan raserat den gamla skiljemuren mellan vetande och tro, och det är detta som har skrämt stora delar av den vetenskapliga världen. Den gamla grunden skakar när man inte längre med självklarhet kan dra upp gränser mellan prövbara och icke-prövbara teorier. Christer Winberg har tagit upp denna problematik i artikeln "Varför skriver vi inte historiska romaner istället?" Kuhns filosofiska insikt att teorier aldrig kan verifieras eller falsifieras har enligt Winberg öppnat dörren för kunskapsrelativism. Detta har i sin tur gett upphov till en identitetskris för historieforskningen.^[7] Problemet som vi ser det är hur man skall finna nya samtalsformer för att inte hamna i total relativism där alla påståenden har samma värde.

I och med att den postmoderna kunskapsrelativismen och nihilismen har utmanat vetenskapssamhället framstår det ändå som nödvändigt att ta den utmaningen på allvar, ta till sig det som är bra, och frimodigt vräka det andra överbord. Alternativet till dagens vetenskapsortodoxi behöver dock inte vara den totala relativismen.

Den postmoderna relativism som förnekar den historiska objektiviteten/existensen är filosofiskt spetsfundig och ganska dum.^[8] En sådan extrem ståndpunkt gör t ex oss historiker överflödiga. Det är i kretsar påverkade av ett sådant tänkande som man gärna och på allvar förnekar förintelsen av judar, zigenare, homosexuella och andra minoritetsgrupper under andra världskriget. Det är tragiskt, men vi lever i en tid där man måste argumentera för att förintelsen inte endast är en diskurs som finns i vår hjärna. För den som vill leka med ord är det förstås lätt att visa att förintelsen är en konstruktion. Eftersom inte alla judar dog kan vi inte tala om en verklig förintelse. Förintelsen är den beteckning vi har gett den tragedi som utspelade sig i Tyskland under andra världskriget. Problemet är att somliga även förnekar att miljontals människor mördades. Dessutom var katastrofen av en sådan omfattning att förintelsen visst äger sitt berättigande som en träffande verklighetsbeskrivning.

En annan extrem och lika dum ståndpunkt är uppfattningen som säger att konstruktionen av den objektiva historiska verkligheten är objektiv. Bäraren av denna idé förnekar därmed sin egen subjektiva inverkan på forskningsprocessen. Kanske menar han att källkritiken ger honom de redskap som möjliggör en absolut objektiv historieskrivning.

Den ståndpunkt som vi vill inta kan kort sammanfattas så här: Historien är objektivt verklig och har ibland lämnat vissa spår efter sig, spår som i sig själva ibland är både historien och konstruktioner men som vi oftast med källkritiska metoder kan värdera. Vi skriver sedan utifrån dessa spår av den förflutna verkligheten, samt sannolikhetsresonemang där källor saknas, ner en konstruktion, och denna konstruktions utseende påverkas av min samtid. Denna historieskrivning är alltså både objektiv och relativ. Historien i sig är något fast och givet - historien som skrivs är en berättelse, eller om man så vill, en historia om historien. Ofta kan vi med hjälp av källkritisk metod slå fast vissa händelser som fakta, även om det inte alltid är självklart. Men tolkningen och sammanhangen är ofta inte lika självklara och det är här som vi måste öppna upp för fler alternativa förklaringsmöjligheter och teorier. I en sådan historieskrivning ifrågasätts inte att förintelsen har ägt rum, men man ställer frågor som varför, hur det var möjligt och i vilket större sammanhang dessa händelser kan placeras in? Denna grundsyn innefattar således både tanken att det finns en objektiv sanning och verklighet, men också att vi människor inte på ett fullständigt sätt kan förstå och återge denna objektiva sanning och verklighet. Denna idé har en solid historisk och teologisk grundval. Den kristna kunskapsteorin hävdar att det finns en objektivitet i skapelsen och i Ordet, men att vi människor p.g.a. syndafallet inte äger fullkomlighet, vare sig när det gäller moral eller kunskap/förståelse. Detta uttrycks väl i Paulus ord "Nu ser vi en dunkel bild i en spegel. Min kunskap är ett styckverk." Denna insikt i människans ofullkomlighet borde göra oss mer generösa och öppna för i princip vilka teorier som helst. Sedan får forskarsamhället och allmänheten själva avgöra om de vill sätta tilltro till teorin. Problemet idag är att det finns mer eller mindre synliga gränser för vad man får säga och

skriva i den akademiska världen och det gör att vetenskapen förlorar i kreativitet och profetisk skärpa.

Humanioras profetiska uppgift

En författare som har uppmärksammats för sina böcker och diagnoser av det moderna samhället är filosofen George Henrik von Wright. Nämnas kan böcker som "*Vetenskapen och förnuftet*", "*Myten om framsteget*" och "*Att förstå sin samtid*". Det är inte helt lätt att placera von Wright i en tradition. Han har själv uttryckt en förmodan att det framför allt är socialdemokrater, ledande ekonomer och vetenskapsmän som tycker illa om hans böcker, medan värdekonservativa och vänsterintellektuella kan tänkas uppskatta hans verk. Självt menar han sig emellertid inte känna sig hemma vare sig i det konservativa lägret med nostalgiska tillbakablickar, eller det vänsterintellektuella med sin överdrivna optimism. Von Wright kan väl närmast sägas vara en filosofisk samhällskritiker, eller som han själv säger, en provokativ pessimist.

I "*Vetenskapen och förnuftet*" liksom i "*Myten om framsteget*" ifrågasätter von Wright om den industriella produktionsformen är biologiskt lämplig för människan.^[9] Han talar om "omständigheternas diktatur, en tvångströja som samhället ikläds av en accelererande och relativt autonom teknologisk utveckling och därav alstrad nödvändighet av oavbruten ekonomisk tillväxt och expansionism."^[10] Han redogör sedan för framstegstankens historiska rötter och tillämpning, alltifrån Upplysningen och Franska revolutionen fram till vår tid.

I "*Att förstå sin samtid. Tanke och förkunnelse och andra försök.(1945-1994)*", får vi bland mycket annat typiskt nog en analys av kulturpessimisterna Oswald Spengler och Arnold Toynbee och deras betraktelser av olika kulturers uppgång och fall enligt schemat uppkomst-utveckling-förfall-försvinnande.^[11] Och även om von Wright ställer sig tveksam och kritisk till en hel del av författarnas spekulationer, så är det ändå tidstypiskt att han dammar av gamla gubbar som Spengler och Toynbee. När Västerlandet upplever en allvarlig kris börjar människor undra om inte profeterna ändå hade rätt i sina pessimistiska analyser. Profeterna själva är då oftast döda. Profeter blir sällan långlivade. I Gamla testamentet finner vi urtypen för en profet. Profeterna i GT gick till hårt angrepp mot tidens missförhållanden och orättvisor, och hotade med att samhället skulle gå under om inte folket bättrade sig och vände om till Gud. Budskapet var inte populärt och profeterna blev ofta slitna i skäggen, nedkastade i brunnar eller dödade. Folket lyssnade hellre på de profeter som beskrivs som falska - de som sade "allt står väl till, allt står väl till."

Vad vi vill säga med detta är att humaniora borde kunna utveckla en profetliknande tjänst i samhället där vi i något högre grad än idag går mot strömmen, sjunger falskt, utmanar, kommer med oväntade teorier och ställer obekväma frågor.

Phronesis

Vi menar att det finns en väl underbyggd uppfattning om och känsla av att den västerländska civilisationen genomgår en kris som har många dimensioner. Idén om Västerlandets kris är emellertid ingen ny företeelse under 1900-talet. Redan vid seklets början, i synnerhet i och med första världskriget, fanns det dom som framlade apokalyptiska framtidsvisioner för vår del av världen. Inte minst olika kristna grupper framförde tankar om den yttersta tiden, anti-krist och den nära förestående domen.

Bland de mer kända filosoferna kan nämnas Oswald Spengler och hans bok "*Västerlandets undergång*", som började skrivas redan före första världskriget men vars första del publicerades 1918. Spengler ger uttryck åt en cyklisk historiesyn. Han menade att kulturer "föds, växer, mognar, kulminerar, vissnar och går under."^[12] Han vänder sig mot framstegsoptimismen och den konventionellt linjära synen på historien, men också mot den västerländska etnocentrismen. Han använder sig i sin analys av motsatsparet kultur -

civilisation. Kulturen representerar den fruktbara och skapande åldern. Det är då som religionen, filosofin och konsten frodas. Sedan stelnar kulturen plötsligt och dör bort - den blir civilisation. Spengler menade att den moderna västerländska kulturen var på väg in i sitt förstelningsstadium, in i civilisationen.[\[13\]](#)

Nästa våg av krismedvetenhet kom i samband med den stora ekonomiska kraschen och depressionen runt 1930.

Den tredje fasen kom under och efter andra världskriget, då allt vad mänsklighet är ställdes på sin spets.

Nu upplever vi den fjärde vågen där miljöförstöring, kronisk arbetslöshet, ensamhet, våld, vetenskapens etik och mycket annat står i fokus. De senaste 20 åren har man allt oftare talat om moderniseringens faror. Den empiriskt bevisbara miljöförstörelsen har medfört att många röster hörs som ifrågasätter om det industriella produktionssättet är förenligt med de villkor som naturen ger för biologiskt liv. Problemet är givetvis oerhört komplicerat, inte minst eftersom miljontals människor är helt beroende av miljöfarliga industrier för sin egen överlevnad. Likaså finns det en kritik som mer inriktar sig på de psykiska och andliga dimensionerna av mänskligt liv. "Konsumtionskulturen skapar ytlighet och vulgarisering. Förlusten av traditionella auktoriteter och värden gör att vi mister vår förankring i tid och rum. Rotlösheten leder till främlingskap och aggressivitet. Den moderna psykoterapin skapar inte stabila ansvarskännande personligheter utan egoistiska njutningsmänniskor. Våld och otrygghet frodas i det kaos som uppstått sedan vi förkastat de värden som tidigare höll oss samman,"[\[14\]](#) skriver Lennart Lundmark i en artikel i Svenska Dagbladet.

Även om vi till äventyrs skulle kunna komma överens om att dagens samhälle upplever en kris, så är det inte säkert att vi kan bli eniga om krisens natur. När man i den politiska debatten talar om kris åsyftas ofta sådana förändringar som i ett längre tidsperspektiv framstår som marginella och som normala variationer i cykliska konjunkturer. För ett företag eller för den enskilda människan kan förstås en lågkonjunktur vara ett hårt slag, men den hotar inte hela samhället eller kulturen. Efter de sju magra åren kommer sju feta.

Men det finns alltså de som menar att hela den västerländska kulturen befinner sig i en ödesdiger situation. Förutom krissyntomen i sig har det kommit en mängd artiklar, böcker, rörelser och partibildningar[\[15\]](#) de senaste åren som ger uttryck för denna tanke. Någon systematisk genomgång av detta presenterar vi inte här.

Så olika tänkare som Max Weber, Michel Foucault och Jürgen Habermas har iakttagit att den instrumentella rationaliteten under mer än två århundraden i allt högre grad har dominerat över värderationaliteten, vilket har lett till uppkomsten av det som kallas en civilisation av medel utan mål.[\[16\]](#) Det väsentliga är dock inte att de stora tänkarna har insett detta, utan att de flesta människor har konkreta vardagserfarenheter av fenomenet (våra handtaglösa fönster!) Den instrumentella rationaliteten är skadlig om den tillämpas ensidigt, och enligt Weber tog sig konsekvenserna uttryck i vad han ansåg som alienation och ett undergrävande av traditionella värden som bidrog till en allmän vantrivsel i världen. "Efter Weber har dessa konsekvenser av allt att döma blivit tydligare och under de senaste årtiondena har det tillkommit ett helt nytt problemkomplex med anknytning till ekologin och naturen, som utgör en mycket allvarlig fara för själva den levande världens existens oavsett om den vantrivs eller inte", skriver Bent Flyvbjerg.[\[17\]](#) Finns det något som kan komplettera denna ensidighet?

Bent Flyvbjergs avhandling "*Rationalitet og magt*", liksom hans artikel "Vårt behov av Phronesis", tog oss med storm. Det Flyvbjerg gör är att han försöker förnya forskningens meningsfullhet genom att ställa väsentliga frågor som - vart är vi på väg, vem tjänar på det och vem förlorar, är det önskvärt, vad bör göras? Flyvbjerg tar sin utgångspunkt i Aristoteles resonemang i "Den Nichomakiska etiken" där han behandlade den samhälleliga betydelsen av det han kallade intellektuella dygder, speciellt de tre dygder som benämns episteme, techne och phronesis.

Termerna episteme och techne finns fortfarande i det moderna språket, t ex i ord som "epistemologi" (kunskapsteori), "teknologi" och "teknisk", medan det är svårt att finna någon direkt modern motsvarighet för phronesis. Episteme åsyftar närmast en fix universell kunskap. Techne rör produktionen av ting, skapandet, medan phronesis rör handlingen och dess förhållande till sådant som är bra eller dåligt för människan. Phronesis är den sorts kunskap och förnuft som utgör grunden för praxis. Phronesis kräver eftertanke och omdöme. Under den rationalistiska utvecklingen de senaste två till tre seklen har phronesis och värderationalitet blivit marginella företeelser.

För många är det gängse synsättet att vetenskapens själva identitet och existensberättigande ligger i det epistemiska idealet där det gäller att exakt avgöra det som är absolut säkert och universell kunskap. Flyvbjergs erfarenhet är att "i många akademiska sammanhang är prestige, pengarna och makten avhängiga av att detta synsätt godtas.^[18] En förnyelse av humaniora borde innefatta en utveckling av Phronesis.

Vad Flyvbjerg inte tar upp till diskussion är människans inre natur. Har människan verkligen en förmåga att göra världen bättre bara för att vi tänker mer phronesis? Utifrån en kristen grundsyn och historisk erfarenhet är människan oförmögen att i egen kraft göra världen god. Kristendomens kärna är förvisso inte dess etik utan Jesus och hans försoningsverk. Likväl är den kristna etiken en av de viktigaste frukterna av tron och det är en grundläggande tanke och kanske en paradox i kristen lära och praxis att människan ändå skall leva efter en slags grundläggande skapelseordning som innebär att man för släktet vidare och arbetar för den stads bästa där man bor. Det finns i den kristna grundsynen ett trotsigt hopp, trots allt.

Phronesis som en möjlig utgångspunkt för samhällsforskningen har vi mött tidigare, t ex hos kultursociologen Mats Trondman på Centrum för kulturforskning i Växjö, då som en uttalad *inlevelseinriktad hållning* i forskningsprocessen, som en vilja till att *låta sig överraskas* och en ambition till att *låta värden finnas* med i eventuell teori- och metodanvändning. Det här påminner starkt om Flyvbjergs uppmaning till att låta den konkreta undersökningen, så detaljrikt som möjligt, själv ge svaret, liksom uppmaningen till att ta med den etiska dimensionen. Vi vill betona att det inte är frågan om att det inte skulle finnas någon "teori-impregnering" med Phronesis-tanken (det kommer vi till lite längre fram!).

Det finns naturligtvis skillnader i teori-användning mellan t ex samhällsvetare och historiker, något som t ex Ingvar Johansson och Peter Burke påpekat. I våra ögon är den teori-användning som sociologerna står för, betydligt mer instrumentell och metodologiskt inriktad än inom historieämnet, men framförallt är teorianvändandet mycket "bourdieanskt" - d v s som en form av facklig "tranedans", vars främsta syfte är att legitimera facklig tillhörighet. Med det vill vi inte säga att historikerna inte skulle ha "tranedans", tvärtom, men den kanske tar sig andra uttryck - som t ex i ett nödvändigt accepterande av kausaliteten för den historiska "utvecklingen"?

Vad som är förvånande (såvitt vi kan bedöma och inte minst med tanke på hur mycket lovord som kommit Flyvbjerg till del från de mest skilda ämnen!) är att en Phronesis-inriktning ändå tycks ha det motigt att få fäste i forskarsamhället i praktiken. Nog borde det t ex kunna finnas behov av en mer "mikrohistorisk" eller antropologiskt inriktad forskning, kanske särskilt av ett lokalhistoriskt perspektiv? Alla (nästan?) kan säkert skriva under på det närmast idealistiska inslaget i en sådan här inriktning (idealism i dess mänskligt/positiva, inte dess vetenskapliga betydelse!). Men kanske det är här, i uppmaningen till engagemang, som problemet delvis ligger? Vi reagerade själv så - hur skall man få det nisch-tänkande och polemik-undvikande forskarsamhället av idag att svara på en sådan uppmaning - varefter vi genast blev mycket missmodiga. I stället får vi väl vänta på att en avhandling dyker upp som tar upp handsken litterärt åtminstone, d v s om ca 8-10 år?

En delförklaring till vårt missmod och känslan av "hopplös idealism" hos Flyvbjerg, kan

kanske sökas i Kuhns paradigm-teori. Det intressanta för oss är inte huruvida det förekommer likartade paradigmer inom naturvetenskap och sam/hum. Här tror vi att "del-paradigmer" kan ge en bra bild av paradigm-funktionen inom sam/hum i dag. Men ovanstående leder oss spontant till Pierre Bourdieu och hans fältbegrepp.[\[19\]](#) Vi kanske går för långt, men som vi tolkar Bourdieu, så kan hans fältbegrepp användas som en form av paradigm-begrepp, där den inre dynamiken, liksom de revolutionära förändringarna aldrig tillåts hota fältets existens - det är där vi upplever att ett eventuellt paradigm kan finnas, både som livsfält för deltagarna (löner, status o s v) och som intressefält (ideologi, kunskapssyn, vetenskapssyn o s v).

Hur tolkar vi då paradigm-begreppet? Här är vi delvis "feyerabendiska" och tolkar paradigm som ett "ideologiskt arv" som inte i princip förändrats sedan antiken. Det här arvet har inte fått sin nuvarande status som global diskurs, förrän efter västeuropas tidigmoderna och alltmer succéfyllda expansion - den är m a o en uttalad form av "segrarnas diskurs". Innan dess fanns det konkurrerande/oberoende diskurser/paradigm, d v s västeuropeiskt opåverkade kulturer. Vi tror också att Paul Feyerabend har helt rätt när han uppmanar till teoretisk och metodologisk pluralism.[\[20\]](#) För det är kanske i detta som dagens "diskurs-alternativ" kan finnas: sub-kulturer, ursprungs-ideologiska motståndsfickor (indianer o s v), eko-rörelser, teologisk världs- och historiesyn eller "flum" som New Age (just New Age har vi personligen svårt för i dess uttalade elitism och mycket pretentiösa självsyn, men det kan väl delvis också känneteckna den etablerade vetenskapen, åtminstone när den ifrågasätts?).

En annan viktig fråga för oss, som delvis kan kopplas till den förda diskussionen, är *tidens* betydelse. Tiden som ett "historiskt fenomen" tror vi kan vara väsentlig att undersöka/problematisera, framförallt som linjär historie- och livsuppfattning. Med all sannolikhet har det linjära perspektivet en viktig grund i det mänskliga livets livsgång, att den mäts med kroppens "ändliga uppgång och fall" som måttstock. Men det finns troligen också, som t ex Lennart Lundmark med kraft påvisar, en stark social/ekonomisk och samhällelig koppling till den linjära tidsuppfattningen.[\[21\]](#)

Här finns en för oss mycket intressant fråga - vilka alternativa roller kan det mänskliga livets (ca) 60-70-åriga tidsspänn ha som mall för den individuellt omfattade historie- och världssynen? Här kan kanske t ex antropologin bistå med alternativa tolkningar, från kulturer där människans *nu* är basen, där det förflutna och det kommande endast är breddningar av nuet?[\[22\]](#) En sådan "praxis-centrerad" livshållning framstår, för oss i alla fall, som betydligt mer "verklighetsnära". Det var också ett ganska tydligt drag i den "lägre" arbetarkultur Kenneth växte upp i - "var dag är sin egen plåga" - och i den tjänandets vardagskristendom som Jonny har sina rötter i. Å andra sidan är det inte nödvändigtvis så att denna "tidlösa" anda endast behöver vara ett "subfenomen" - på en individuell nivå kan den kanske rentav vara allmänt förhärskande?[\[23\]](#)

För att göra en grov bild av vad vi menar, så använder individen historien/berättelsen som en fördjupning av nuet - det är inte det förflutna som primärt görs meningsfullt utan det nuvarande! På det här planet kan vi se individerna som centrum för en personlig skapelseprocess, som likt ringar i vattnet sprids ut och "erövrar" individens närområde/livssfär. Varje berättelse kan ses som "ny". Vad vi har gemensamt är det historiska råmaterialet till att bygga våra berättelser/livshistorier. Det här behöver inte ses som ett begränsat fenomen. I själva verket tror vi att t ex historikers verksamhet i grunden har samma syfte och funktion! Strukturerna, de kausala konsekvenserna, skulle i så fall kunna kännetecknas av en betydligt större slumpmässighet, (Jonny vill inte använda ordet slump utan hänvisar mer till människans oförmåga att kunna se orsaker och hela sammanhang) av icke-planering än vad vi riktigt vågar erkänna? I det sammanhanget blir praxis en form av allmän mänsklig manipulering, en manipulering som alltid förändrar, lägger till och drar ifrån, så att slutresultaten av de mänskliga projekten mycket sällan blir vad som ursprungligen tänkts.

Varför är det så förbenat svårt att uttrycka dessa tankar? Vi tror att det beror på att vi här

har det kanske klaraste och bästa exemplet på den *paradigmatiska berättelsens* funktion - det finns helt enkelt knappt ett språk att uttrycka det på! Men, och här kan vi återkoppla det till Flyvbjergs Phronesis, i praxis finns det kanske, som uttryck för praktiskt vardagshanterande? För att komma nära vardagens nu-funktion, krävs det förmodligen att vi tonar ner den teoretiska för-förståelsen och blir mer ödmjuka gentemot människorna och även mer lyhörda, därför att det är i handlande och inte i första hand i språk som detta uttrycks, även om språk är viktigt. Detta är något som för våra avhandlingsarbeten känns oerhört centralt, eftersom vi båda vill fokusera huvudsakligen en skriftlös grupp människor (skriftlös/historielös som majoriteten av svenska folket runt sekelskiftet 1900, liksom även idag), en grupp som i bästa fall figurerar i andras, de offentliga berättelser.

Den postmoderna utmaningen, framförallt med Den Stora Berättelsens sammanbrott, förtjänar att tas på högsta allvar. Men frågan är om denna utmaning tjänar till en "befrielse" eller skall ses som uttryck för att Paradigmet utökar sina domäner/fördjupar Berättelsen?

Vi har tidigare argumenterat för att en förnyelse av humaniora inte behöver betyda att vi accepterar kunskapsrelativismen. Däremot måste vi våga diskutera olika djup och betraktelsesätt när vi vill belysa fakta och sanningar. På det teoretiska planet så kan man fråga sig vad en kunskapsteoretisk relativism, (vilket inte är det samma som kunskapsrelativism) skulle innebära konkret? Vilka blir konsekvenserna? Vi vet faktiskt inte! Bör man inte hellre fråga vilket perspektiv den har som är bekymrad över detta? Borde inte den personen klarare definiera konsekvenserna! Är det kanske endast frågan om ett kunskapsbärande skikts rädsla för att tappa sitt hegemoniska tolkningsföreträde, eller är det begynnelsen på en västeuropeisk Kulturskymning, en inledning till den Slutgiltiga Barbarin?

Slutligen så vill vi poängtera att den "källkritiska" inställningen naturligtvis måste vara den ledande principen för det historiska berättandet - men på något sätt är den väl närmast självklar? Kritiken mot den gamla positivismen var väl delvis riktad mot det konsekventa utelämnandet av den svårtolkade och käll-lösa historien; att det lilla som kunde accepteras som solida fakta inte betraktades som "minimalistiskt" och som ett styckverk, utan tilläts att dominera och förklara allt det som måste uteslutas? Det är i alla fall en tolkning som vi gör. Alternativet till "den gamla skolan" - 60- och 70-talens marxism - vände i princip på detta. Med sin helt förklarande teoretiska "mall", kunde man på ett omvänt sätt göra en likartad "överhoppning" av all den historiska praxis som utspelade sig i "basen".

Det ovanstående blir ännu en motivering till varför vi tror att det är så viktigt med en ödmjukare inställning hos vetenskapen gentemot människan, att vi i högsta grad behöver mer Phronesis.

Avslutning

Vetenskapen har de senaste århundradena bidragit till att förändra hela vår värld i ett rasande tempo - på både gott och ont. Bristande insikter i människans ofullkomliga väsen har ofta gjort att utvecklingen har gått snett när vetenskapen skulle tillämpas. Och någonstans på vägen förlorade forskarna kontakten med både himmel och vardagsliv, vilket har gjort vetenskapen mer smal och inskränkt än vad som är nödvändigt. Vi har försökt peka på en möjlig förnyelse av humaniora både i mer existentiell och vardagligt praktisk betydelse. Vi har argumenterat för att öka den teoretiska mångfalden och återupprätta de värden som sammanfattas i begreppet phronesis. Hela resonemanget grundar sig i att människan borde inta en mer ödmjuk inställning till verkligheten, helt enkelt därför att verkligheten är så stor att vi i vår ofullkomlighet aldrig kan fånga hela sanningen. Denna ödmjuka inställning är dock inte tänkt att leda till intellektuell slapphet där vi inte vågar argumentera utifrån en övertygelse om att något är sant och rätt. Det innebär inte heller att vi utan vidare tror på helande kristaller eller gröna gubbar från Mars. Men vetenskapen borde våga öppna upp för fler teorier, metoder och frågeställningar. Med en dialogisk grundhållning, utvecklandet av argumentationsteknik, källkritik och kärleksfull generositet så borde det vara en framkomlig väg.

Det lönar sig inte att riva gårdsgårdarna. De ruttnar av sig själva med tiden. Samtidigt bygger vi nya, men de är förhoppningsvis inte så stabila som de som byggdes på 1700-talet. Förhoppningsvis får vi också snart fönster med handtag på - så att vi slipper krossa rutorna.....

[Jonny Nilsson](#) och [Kenneth Strömberg](#), doktorander i historia vid Lunds universitet, verksamma vid Högskolan i Växjö.

-
- [1] Reichman, Sven, 1989, Från Nimrod till Antikrist. Bok 2 i serien Historiens Gud. Sid 90.
- [2] Ibid sid 91.
- [3] Ibid sid 92
- [4] Ibid sid 94
- [5] Hoppas ingen tar illa upp av hänvisningar till Gud. Om någon ändå gör det så vore det intressant att diskutera huruvida det beror på rent personliga åsikter, eller är en frukt av det vetenskapliga systemet.
- [6] Reichman, aa, sid 192f.
- [7] Winberg, Christer, 1990, "Varför skriver vi inte historiska romaner istället? Ett debattinlägg om historikerns förhållande till verkligheten." I Scandia 1990:1.
- [8] Postmodernisten framstår, precis som alla vi andra, som en fundamentalist när han med frenetisk energi hävdar "sanningen" att all sanning är relativ eller att den inte ens finns. Ett sådant påstående bygger som allt tänkande på en grund - ett fundament.
- [9] Wright von, George Henrik, 1993, Myten om framsteget, sid 8.
- [10] Ibid, sid 10.
- [11] Wright von, 1994, Att förstå sin samtid, sid 135ff.
- [12] Nordin, Svante, 1995, Från tradition till Apokalyps. Historieskrivning och civilisationskritik i det moderna Europa, sid 131.
- [13] Ibid, sid 130ff. Se även Alf Ahlbergs bok om Spengler som heter *Västerlandets undergång*, liksom Georg Henrik von Wrights bok *Att förstå sin samtid*, där han bl a tar upp Spengler och Arnold J. Toynbee, sid 135ff.
- [14] Lundmark, Lennart, "I dag skapas ständigt nya auktoriteter och traditioner" i: *SvD* 7/8-96.
- [15] Jag åsyftar främst miljörelsen och de s.k. gröna partierna, som väl får betraktas som seriösa.
- [16] Flyvbjerg, Bent, 1994, "Vårt behov av Phronesis". I: Om 3, 1994.
- [17] Ibid, sid 49.
- [18] Ibid, sid 49.
- [19] Bourdieu, Pierre, 1991 (1984), Kultur och kritik.
- [20] Feyerabend, Paul, 1975, Against method.
- [21] Se t ex Lundmark, Lennart, Det förflutnas makt - Om sociala tidsbegrepp och samhällsförändring. Eller: Tidens gång och tidens värde, av samme författare.
- [22] En mycket inspirerande bok i detta sammanhang är *The American Indian and the Problem of History*, 1987, ed Martin, Calvin. I den ingår en rad artiklar som tematiserar den stora metafysiska väsensskildheten mellan västerländskt historiemedvetande ("tidsfångenskap") och den organiskt-kosmiska nu-tillhörigheten hos de nordamerikanska indianerna. Som en viss röd tråd, framstår nödvändigheten av att vi lär av *dem!* Nu vill vi inte med detta hävda att det skulle finnas ett bestämt metafysiskt hållningssätt hos indianer eller att det inte kan finnas inslag av "den vite mannens" romantiserande av indianska traditioner! Se även ett mer principiellt utvärderande av denna fråga i Calvin, Martin *In the Spirit of the Earth. Rethinking History and Time*, 1992.
- [23] Att dessa frågor har fått stor aktualitet, visas av t ex Chartier, Roger, *On the edge of the cliff*, 1997. I den framhävs t ex den individuella historieskrivningen och det individbaserade korta tidsspännet.

Pressrelease (april 1998):

Växjöforskare startar elektroniskt nyhetsbrev om engelska

Lärarna i engelska på landets skolor har fått en ny informationskanal. Forskare inom projektet Utvecklingstendenser i modern engelska (GramTime) på Institutionen för humaniora vid Högskolan i Växjö har börjat ge ut ett elektroniskt nyhetsbrev, GramTime News, som vänder sig främst till lärare i engelska. Nyhetsbrevet kommer att innehålla aktuell forskningsinformation och tips om nytukomna böcker, men huvudattraktionen tror utgivarna kommer att bli en frågelåda om engelska språkriktighetsproblem. Eftersom projektet i Växjö arbetar med ett antal mycket stora språkliga databaser med modern engelska har man goda möjligheter att svara på vad som är modernt engelskt språkbruk, hur brittisk och amerikansk och australiensisk engelska skiljer sig åt, etc.

"På det här sättet hoppas vi kunna nå ut med den kunskap vi producerar vid högskolan. Men det är minst lika viktigt för oss att ta del av vilka problem som är viktiga för lärarna på fältet. Målet är att det ska bli en kommunikation i båda riktningarna", säger universitetslektor Hans Lindquist som är ansvarig för projektet. Övriga medverkande är doktorand Maria Estling (redaktör), samt professor Jan Svartvik och doktorand Magnus Levin (skribenter).

Vem som helst som har tillgång till Internet kan utan kostnad prenumerera på GramTime News genom att skicka ett e-postmeddelande till majordomo@aspen.vxu.se med följande innehåll (det skall inte stå något i subject-raden): subscribe gramtimenews

Kontaktperson: Hans Lindquist

Tel 0470-70 85 70, fax 0470-75 18 88, e-post Hans.Lindquist@hum.vxu.se

En hel värld - i tusen år - i en bok. Recension av Felipe Fernández-Armesto, *Millennium* (Stockholm: Forum, 1996)

Av Peter Aronsson, docent i historia

[Länk till presentation av Peter Aronsson](#)

Postmoderna skeptiker säger att en sån historia inte längre kan skrivas. Källkritiska historiker avstår inför uppgiftens väldighet.

Ändå finns det ett sånt sug efter den stora berättelsen, från de tidiga skapelsemyterna om jordens och människans tillkomst till dagens utsändningar från CNNs World news. Vi finns och vi är människor på en planet - alltså måste vi ha en gemensam historia. Och historien om oss skiftar framför allt med vilka författaren menar 'oss' vara idag. Ett marginaliserat västerland och kristenhet på dekis kräver sina världshistoriker.

Det originella i Felipe Fernández-Armestos skildring är inte att han uppvärderar andra kulturer än den västerländska. Sedan de stora upptäckterna på 1500-talet har västerlandet pendlat mellan att bruka andra civilisationer både för beundran av den ädle vilden och skräckvisioner av de brutala Andra.

Själva begreppet 'civilisation' som nivån mellan soldaten, vardagen och hela världen har nyttjats flitigt och förknippas här som så ofta med överlägsen initiativkraft, ståtliga byggnader, kommers och framför allt militär maktutövning. Fernández betonar kanske mer än andra hur sent under 1700-talet Västerlandets överhöghet etablerades, hur länge vi var barbarer som med nöd och näppe tolererades i utkanterna av de asiatiska väldena - och hur snabbt kalaset tog slut. För slut är det. Det är bara ett par århundraden av millenniet som med rätta kan tillskrivas västerländsk dominans och Asien har redan återtagit initiativet.

Åtminstone är det den bild Armesto låter de galaktiska världshistorikerna ge från sin tänkta extra-terrestiala framtid: korsfararna försvinner som 'loppbett på Islams hud' och västs århundraden framstår, säger Armesto, som en 'blip på dataskärmen i ett av islam dominerat millennium'.

Uppfriskande är idén att fokusera på marginalerna, civilisationernas provostenar. Det portugisiska väldets skröplighet speglas i en rapport från ett fort bortom Hormuzsundet år 1594. Sju portugiser ska eskortera handelsmän, bestraffa rövare och behärska befolkningen. De ber inte om mer ammunition, det inser de vore förmätet - bara om lite pilar till bågar och opium till manskapet i brevet hem - som för övrigt aldrig kom fram, uppsnappat som det blev av konkurrerande engelska smyghandlare.

Greppet är friskt som en sorts underifrånlimtar från imperiernas oglamorösa vardag. Svårigheten är att de bilderna spelar mot en gängse världshistorisk berättelse som läsaren förutsätts känna till - och ha tröttnat på. Om det inte är så kan strömmen av platser, epoker och människor bli bedövande och läsaren riskerar att falla ur berättelsen trots det energiska och bärkraftiga språket.

Men om man vill få ett lätt bakåtlutat grepp om världen från sin fåtölj, en konservativt lätt resignerad hemkänsla i det slutande andra millenniet, med glimtar från världens 'periferier' skrivna av en stilistiskt driven och infallsrik författare, kryddad med en del spådomar rätt in i den osäkra framtiden, - ja då är Millennium boken du söker.

 (Sänd i SR, P1, Kulturradion, 1997-04-07)

SUCK

Av **Bärbel Westphal**, universitetsadjunkt i tyska

[Länk till presentation av Bärbel Westphal](#)

Att
det svenska språket
har så många "s"
som sticks och sårar
vassa som sylar.
Det blir så sorgliga sånger
när själens skydd trasas sönder
av konsonanternas skärande gnissel.

Ack
jag åtrår
den dova klangen
av runda vokaler
med värmande flöden
ord med lugnande verkan
för orolig ande,
famnande tankar och målande toner,
dikt på gungande våg!

© [Bärbel Westphal](#)